

M.
OF
L
EX

NO
EX OFFIC

M. T. CICERONIS
DE
OFFICIIS
LIBRI TRES.

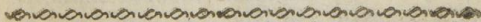
EX RECENSIONE

I. G. GRAEVII

ALIORVMQVE.

1519170
BIBLIOTHEK
DER
EVANGELISCHEN
GEMEINDE
ZU
SELDFORD

NORIMBERGAE.
EX OFFICINA LIBRARIA RIEGELIANA
CICIDCCLXXXV,

OFFICINA
LIBRARIES.

EXKRDEN & DOME

THE GREAT

1757

NORIMBERGA

EXKRDEN & DOME

CI CIGCIGCIGCIG

1286 537 01

M. TVL

O

MA

Quamquam
audien

abundare op
losophiae, p
ritatem, et
augere pote
ipse ad mean
Latina conu
lum, sed eti
idem tibi co
vriusque or
ad rem, no
mus adume
modo Graec
doti, aliqu

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCVM FILIVM

LIBER I.

CAP. I.

Quamquam te, Marcè fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis institutisque philosophiae, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos, ut videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et

ad dicendum, et ad iudicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe huius aetatis philosophorum; et disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dissidentia, quoniam vtrique et Socratici, et Platonici esse volumus, de rebus ipsis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio, orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorum. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere: quoniam in eo studio aetatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam illos fere aequarunt, studiose leges. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoque colendum est aequabile, et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Graecorum adhuc contigisse, vt idem vtroque in genere laboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dul-

deleis tamen
possis agere
vtrique p
vtrumque e
Platonem ex
tractare volu
poterat. dic
que a Plat
numiare vo
re potuisse.
et licet
dio delecto

CAP.
tempore ac
eo ordiri v
esser aptiss
cum multa
vilia, accu
sura: la
de officiis.
Nulla enim
primis, ne
in rebus; n
si cum ali
potest: in
honestas or
tudo. At
munis est

dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in vtroque profecerimus, aliorum sint iudicium: vtrumque certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime, et copiosissime potuisset dicere: et Demosthenem, sic illa, quae a Platone didicerat, tenuisset, et pronuntiare voluisset, ornate, splendideque facere potuisset. Eodemque modo de Aristotele, et Isocrate iudico: quorum vterque suo studio delectatus, contempsit alterum.

CAP. II. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et aetati tuae esset aptissimum, et auctoritati meae. Nam, cum multa sint in philosophia et graui, et vtilia, accurate copioseque a philosophis disputata: latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis, et praecepta sunt. Nulla enim vitae pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in coque colendo sita est vitae honestas omnes, et in negligendo turpitud. Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum. Quis

est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullae disciplinae, quae, propositis bonorum et malorum finibus, officium omne peruertant. Nam qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum; idque suis commodis, non honestate, metitur: hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturae bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem fortis vero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quae, quamquam ita sunt in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hae disciplinae igitur, si sibi consentaneae esse velint, de officio nihil queant dicere: neque vlla officii praecepta firma, stabilia, coniuncta naturae, tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab his, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli iam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officii inuentionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem

dem tempore
mum Stoicorum
solemus, e
que nostro,
tur, haud
omnis dispu
dehinc, q
praeceptis
a ratione
debet: a de
quid sit id.

CAP.
questio
sine bono
in praecept
vitae con
huiusmodi
perfecta sup
maius sit
Quorum au
tur, ea, qua
rum, tamen
ad institutio
demur, de
candum.
cii: nam et
tur, et
rectum, q

dem tempore, et hac in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, se fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quoad a Panaetio praetermissum esse miror. Omnis enim, quae a ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

CAP. III. Omnis de officio duplex est quaestio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnes partes usus vitae conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omniane officia perfecta sint: num quod officium aliud alio maius sit: et quae sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur, de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officii: nam et medium quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quod Graeci

κατὰ δὲ δῶμα, hoc autem commune καὶ ἀμφοτέρω vo-
cant. Atque ea sic definiunt, vt, rectum
quod sit, id perfectum officium esse defi-
niant; medium autem officium id esse dicant,
quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi
possit. Triplex igitur est, vt Panaetio vide-
tur, consilii capiendi deliberatio. Nam ho-
nēstumne factu sit, an turpe, dubitant, id
quod in deliberationem cadit: in quo confi-
derando saepe animi in contrarias sententias
distrahuntur. Tum autem aut anquirunt,
aut consultant, ad vitae commoditatem iu-
cunditatemque, ad facultates rerum atque
copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se
possint iuuare, et suos, conducat id, nec ne,
de quo deliberant; quae deliberatio omnis
in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubi-
tandi genus est, cum pugnare videtur cum
honesto id, quod videtur esse vtile. Cum
enim vtilitas ad se rapere, honestas contra
reuocare ad se videtur, fit, vt distrahatur de-
liberando animus, afferatque ancipitem cu-
ram cogitandi. Hac diuisione, cum praeteri-
rire aliquid, maximum vitium in diuidendo
fit, duo praetermissa sunt. Nec enim solum,
vtrum honestum, an turpe sit, deliberari so-
let, sed etiam, duobus propositis honestis,
vtrum honestius: itemque, duobus propositis
vtilibus, vtrum vtilius. Ita, quam ille tri-
pli-

placem putant
tes distribui deli-
tur est de h
nitione de v
rum differendu

CAP. IV.

omni est a nat
pusque tuent
ra videatur
cessaria, an
latibula, vt
item anima
appetitus,
dam eorum,
hominem et
quod haec ta
ad id solum
est, se acco
fentens praet
autem, quod
consequentia
rumque progr
ignorat, sim
praesentibus
facilestius vi
degendam pra
que natura vi
mini et ad co

plicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

CAP. IV. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinetque ea, quae nocitura videantur, quaeque ad viuendum sint necessaria, inquirat, et pareat, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus, procreandi causa, et cura quaedam eorum, quae procreata sunt. Sed inter hominem et belluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodque praesens est, se accommodat, paululum admodum sentiens praeteritum, aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, et rebus praesentibus adiungit, atque aenicit futuras: faciletotius vitae cuiusum videt, ad eamque degendam praeparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis, et ad vitae societatem:

ingeneratque in primis quæcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum coetum et celebrationes esse, et a se obiri velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum et ad victum: nec sibi soli, sed coniungi, liberis, ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat. Quæ cura exfuscitat etiam animos, et maiores ad rem gerendam facit. Ingrimisque hominis est propria veri inquisitione, atque inuestigatio. Itaque, cum sumus necessariis negotiis, curisque vacui, tum aemus aliquid videre, audire, addiscere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate viuendum necessariam ducimus: ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa, iuste, et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contentio. Nec vero illa parua vis naturæ est, rationisque, quod vnum hoc animal sentit, quid sit ordo; quid sit, quod deceat; in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud pulchritudinem, ve-

nu-

nustatem, con
 Quam similiter
 lis ad animi
 gis pulchritudi
 confitis factisq
 que, ne quid
 tum in
 quid liberos
 bus ex rebu
 quod quæri
 nobilitatum
 quodque ve
 detur, natu

CAP. V
 fili, et tamq
 si oculis ce
 ait Plato, ex
 honestum est
 aliqua: aut
 tique verit
 tuenda, tribu
 contradicent
 que inuicti m
 omnium, qua
 dinc, et mo
 temperantia
 se colligata,
 singulis certa

nustatem, conuenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conseruandum putat, cauetque, ne quid indecore effeminateue faciat: tum in omnibus et opinionibus, et factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, et efficitur id, quod quaerimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque vere dicimus, etiam, si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

CAP. V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides: quae si oculis cerneretur, mirabiles amores, vt ait Plato, excitaret sui. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri, solertiaque versatur, aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quae fiunt, quaeque dicuntur, ordine, et modo, in quo inest modestia, et temperantia. Quae quatuor quamquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur:

velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam, et prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri: cuiusque virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime, et celerissime potest et videre, et explicare rationem, is prudentissimus, et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, et in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitae continet: vt et societas hominum, coniunctioque seruetur; et animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, vtilitatibusque et sibi, et suis comparendis, tum multo magis in his ipsis despiciendis cluceat. Ordo autem et constantia, et moderatio, et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quaedam, non solum mentis agitatio: his enim rebus, quae tractantur in vita, modum quandam et ordinem adhibentes, honestatem, et decus conseruabimus.

CAP. VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxi-

maxime natura
enim trahuntur
scientiae cupimus
chrum putamus
decipi, et malum
genere et natura
tanta sunt: vnde
habeamus, his
vitium effuger
le deceat) ad
tempus, et di
quod quidam
tamque oper
les confer
quibus vitiis
stis, et cog
ponetur, id in
C. Sulpicium
Pompeium ip
lectica, plures
tes in veri
studio a rebus
cium est. Vnde
ne consistit: a
sio, multaque
agitatio menti
potest nos in
opera nostra,
gitatio, motus

maxime natura attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis, et scientiae cupiditatem; in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum, et turpe ducimus. In hoc genere et naturali, et honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur; quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle decent) adhibebit ad considerandas res et tempus, et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, et cognitione dignis, operae curaque ponetur, id iure laudabitur: vti in astrologia C. Sulpicium audiimus: in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus: multos in dialectica, plures in iure civili: quae omnes artes in veri inuestigatione versantur; cuius studio a rebus gerundis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen saepe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quae nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capi-

pien

piendis de rebus honestis, et pertinentibus ad bene beateque viuendum, aut in studiis scientiae cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

CAP. VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, et vitae quasi communitas continetur. Cuius partes duae sunt: Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus; ex qua boni viri nominantur: et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiae primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi laesissus iniuria, deinde, vt communibus pro communibus vtatur, priuatis vt suis. Sunt autem priuata nulla natura: sed aut veteri occupatione; vt qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, vt qui bello potiti sunt; aut lege, pactione conditione, forte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum: similisque est priuatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit; eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtingit, id quisque teneat: eo si quis sibi plus appetet; violabit ius humanae societatis. Sed quoniam, (vt praeclare scriptum est a Platone,) non nobis solis nati sumus, ortusque
no-

nostri partem
atque, vt plac
tur, ad vniu
mines autem h
vt ipsi inter se
hoc metum de
munis vilitate
officiorum, da
bus, tum ope
hominum inter
mentum est au
rum, conuen
ex quo, quae
pian durius, qu
qui inuolose ex
crebrisque,
appellatam fide
sunt: vnum e
eorum, qui ab
non propulsant
impetum in qu
qua perturbatio
videatur esse re
ant, nec obstitit
in vizio, quam
aut facies deser
riae, quae nos
feruntur, saepe
is, qui nocere a

nostri partem patria vindicat, partem amici;
 atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignun-
 tur, ad usum hominum omnia creari, ho-
 mines autem hominum causa esse generatos,
 ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent: in
 hoc naturam debemus ducem sequi, et com-
 munes utilitates in medium asferre, mutatione
 officiorum, dando, accipiundo, tum arti-
 bus, tum opera, tum facultatibus devincire
 hominum inter homines societatem. Funda-
 mentum est autem iustitiae fides, id est, dicto-
 rum, conuentorumque constantia, et veritas:
 ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cui-
 piam durius, tamen audeamus imitari Stoicos,
 qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta,
 credamusque, quia fiat, quod dictum est,
 appellatam fidem. Sed iniustitiae genera duo
 sunt: vnum eorum, qui inferunt; alterum
 eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint,
 non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste
 impetum in quempiam facit, aut ira aut ali-
 qua perturbatione incitatus, is quasi manus
 videtur asferre socio: qui autem non defen-
 dit, nec obsistit, si potest, iniuriae, tam est
 in vitio, quam si parentes, aut patriam,
 aut socios deserat. Atque illae quidem iniu-
 riae, quae nocendi causa de industria in-
 feruntur, saepe a metu proficiscuntur; cum
 is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi

id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiuerunt: in quo vitio latissime patet auaritia.

CAP. VIII. Expetuntur autem diuitiae, tum ad vsus vitae necessarius, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in his pecuniae cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitaeque cultus cum elegantia, et copia: quibus rebus effectum est, ut infinitae pecuniae cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriaeque cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas nec fides regni est*: id latius patet: nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit, sanctam seruare societatem. Declarauit id modo temeritas

C. Caesaris,
mana peruer
opinionis error
autem in hoc ge
nis animi,
rumque exitum
tiae, gloriae,
dum est, ne qu
in omni iniustit
perturbatione
breuis est, e
cogitato fiat
quae repentini
ea, quae me
Ac de inferen
est.

CAP. IX.

sentionis, des
esse causae.
borem, aut si
etiam negligens
fructus quibusda
duntur, ut eos
tos esse patiant
non satis sit id
philosophos dic
tione venientur
vehementer ex
digantur solent

C. Caesaris, qui omnia iura diuina, et humana peruertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae, cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque breuis est, et ad tempus; an consulto, et cogitato fiat iniuria. Leuiores enim sunt, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata, et praeparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

CAP. IX. Praetermittendae autem defensionis, deserendique officii plures solent esse causae. Nam, aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri inuestigatione versentur, quodque ea, quae plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, et pro nihilo

ducant, propterea iustos esse. Nam alterum iustitiae genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria: in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos. Aequius autem erat, id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum, suum se negotium ager dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui altero iniustitiae genere vacant, in alterum incurrunr: deserunt enim vitae societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiae propositis, adi unximus causas vtriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur: facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alienum putat: sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quam illa, quae ceteris; quae, quasi longo interuallo interiecto, videmus: aliter de illis, ac de nobis, iudicamus.

mus. Quocirca
quidquam ag
an iniquum.
dubitatio aut
iuriae.

CAP. X.

cum ea, qua
iusto homine,
dicimus, con
vt, reddere
quaque pert
ea migrare
iustum. Re
positi in princ
mum, vt ne
muni vilitati
mutantur, con
per est idem.
aliquid, et co
le, vel ei,
promiserit. N
turus, quod T
Theus filio
Ex tribus eni
erat tertium,
tus optavit;
luctus incidit.
sunt ea, quae

mus. Quocirca bene praecipunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, aequum fit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat iniuriae.

CAP. X. Sed incidunt saepe tempora, cum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; vt, reddere depositum, promissum facere, quaeque pertinent ad veritatem, et ad fidem, ea migrare interdum, et non seruare, fit iustum. Referral enim decet ad ea, quae proposui in principio, fundamenta iustitiae: primum, vt ne cui noceatur, deinde, vt communi vtilitati seruiatur. Cum tempora commutantur, commutatur officium, et non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, et conuentum, vt id effici sit inutile, vel ei, cui promissum fit, vel ei, qui promiserit. Nam si, vt in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, vt scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quae sint iis, quibus promiseris,

inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiseris, contra officium est, maius anteponi minori: vt, si constitueris te cuiquam aduocatum in rem praesentem esse venturum, atque interim grauiter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non esse, quis non videt, quae coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiserit? quae quidem pleraque iure praetorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam saepe iniuriae calumnia quadam, et nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud: Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbiū. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: vt ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactae induciae, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae, non noctium induciae. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labconem, seu quem alium, (nihil enim praeter auditum habeo) arbitrum Nolanis, et Neapolitanis, de finibus a Senatu datum, cum ad locum venisset, cum vtrisque separatim locutum, vt ne cupide quid agerent, nec appetenter; atque vt regredi, quam progredi mallent. Id cum vtri-

vtrique fecissent
elictum est.
dixerat, termin
erat, populo
hoc quidem est
omni re fugitar

CAP. XI.

etiam aduersus
viam acceperit
punienti mod
fit, cum, q
nitere: vt e
mitat, et
Atque in repu
iura belli. M
tandi; vnum
vim: cumque
belluarum: co
vi non licet
quidem bella
iniuria in pace
conseruandi ii
non immanes
Tuiculanos,
Hernicos in c
Carthaginem,
lerunt. Nolle
quid secutos;

utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Decipere hoc quidem est, non iudicare; quocirca in omni re fugitanda est talis solertia.

CAP. XI. Sunt autem quaedam officia etiam aduersus eos seruanda, a quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi, et puniendi modus: atque haud scio, an fatis sit, cum, qui lacefferit, iniuriae suae poenitere: ut et ipse ne quid tale posthac committat, et ceteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in republica maxime conseruanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; vnum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace viuatur: parta autem victoria, conseruandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt; ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, et Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos; opportunitatem loci maxime,

ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum; et si non optimam, at aliquam rempublicam, quae nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deuiceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent, more maiorum. Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante fit, et indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento: quia, priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello

mo^a

mouendo. M
epistola ad M
se audire, cum
cum in Macedo
Monet igitur,
negat enim ius
nare cum hoste.

CAP. XII.

duerto, quod
esset, is hosti
stitiam rei mi
iores nostros
regrinum dicit
lae: Aut si
Aduersus hostes
hanc manuetus
cum bella gerat
Quamquam id
tultas: a perez
in eo, qui arm
vero de imperi
tur gloria, e
oportet eandem
causas esse bell
imperi gloria
gerenda sunt.
dimus, aliter,
petitor: cum

mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse a Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, vt caueat, ne proelium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.

CAP. XII. Equidem illud etiam animaduerto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigatam. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulae: *Aut status dies cum hoste.* Itemque, *Aduersus hostem aeterna auctoritas.* Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius iam effecit vetustas: a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante, iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cum ciuilitèr contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor: cum altero certamen honoris, et

dignitatis est; cum altero capitis, et famae. sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis, gerebatur, vter esset, non vter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa praeclara:

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium de-
deritis;*

*Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Ferro, non auro viram cernamus utrique.*

*Vosne velit, an me regnare hera, quidque
ferat fors,*

*Virtute experiamur: et hoc simul accipe
dictum:*

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,

Eorundem me libertati parcere certum est:

*Dono, ducite, doque volentibus cum magnis
diis.*

Regalis sane, et digna Aeacidarum genere sententia.

CAP. XIII. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus a Poenis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum: primum, vt venit;

capti-

captiuis reddendis
deinde, cum
amicis, ad sup-
fidem hosti duc-
Punico bello, p-
decem Hannibal
iurando se redit-
iis, qui capti e-
censores, quoad
rassent. in nec
illum, qui iurauit
Cum enim Han-
redidit paulo p-
diceret. De-
se solum par-
erat. Semper
non quid dixit
autem exemplum
iuribus nostris
fuga senatus est
turum, et eum
brius per fugam
quidem, et pot-
tu, interitum e-
bellis quidem
minimus autem
ficiam esse te-
conditio, et si
male praecipium

captiuos reddendos in senatu non censuit,
 deinde, cum retineretur a propinquis, et ab
 amicis, ad supplicium redire maluit, quam
 fidem hosti datam fallere. *Secundo autem
 Punico bello, post Commensem pugnam, quos
 decem Hannibal Romam adstrictos misit iure
 iurando se redituros esse, nisi de redimendis
 iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes
 censores, quoad quisque eorum vixit, qui peie-
 rassent. in aerariis reliquerunt, nec minus
 illum, qui iuris in audi fraude culpam iuenerat.
 Cum enim Hannibalis permisso exisset de castris,
 rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid
 diceret. Deinde egressus e castris, iureiurando
 se solutum putabat: et erat verbis, re non
 erat. Semper autem in fide, quid senseris,
 non quid dixeris, cogitandum. Maximum
 autem exemplum est iustitiae in hostem a ma-
 ioribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho per-
 fuga senatui est pollicitus, se venenum regi da-
 turum, et eum necaturum: senatus et C. Fa-
 bricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis
 quidem, et potentis, et bellum ultro inferen-
 tis, interitum cum scelere approbavit. Ac de
 bellicis quidem officiis satis dictum est. Me-
 minerimus autem, etiam aduersus infimos iu-
 stitiam esse seruandam. Est autem infima
 conditio, et fortuna seruatorum: quibus, non
 male praecipiant, qui ita iubent uti, ut mer-
 ce.*

cenariis; operam exigendam, iusta praebenda. Cum autem duobus modis, id est aut vi, aut fraude, fiat iniuria: fraus, quasi vulpulae, vis, leonis videtur: vtrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui cum maxime fallunt, sed agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

CAP. XIV. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius; sed habet multas cautiones. Videndum est enim, primum, ne obsit benignitas, et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne maior benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est iustitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cupiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt: et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris, et gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: lique arbitrantur, se beneficos
in

in suos amicos
quacumque rati
ab officio, ut
contrarium. V
beralitate vram
nemini. Quare
cuniarum trans
non debet libe
liberale, quod
locus cautioni
quam facultate
lunt esse, qu
peccant, qu
quas enim
est, et relinq
Inest autem i
rumque rapien
ut ad largiend
etiam licet, p
les, quam qu
videantur, s
osentatione n
deantur. Ta
coniunctio,
nestati. Ter
nescentia dele
mores eius er
cium conieret
munitas, ac

in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae pro sit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllae, et C. Caesaris pecuniarum translatio a iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil enim est liberale, quod non idem iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppeditari aequius est, et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet, plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quae proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate, videantur. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas, ac societas vitae, et ad nostras uti-

lita-

litates officia ante collata. Quae ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures caussae maioresque ponderis plus habebunt.

CAP. XV. Quoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum, puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto, nec sapiente, feruentior plerumque est; illae virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque haec in moribus. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, et constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quaedam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quae utenda acceperis, maiore mensura, si modo

modo posse, iust
nam beneficio
non imitari agros
ferunt, quam ac
quos speramus n
tamus officia con
bemus, qui tam
genera liberalita
ficii, alterum r
nostra potestate
non licet, mo
Acceptorum a
habendi: nec
plurimum de
nis, quo quis
fecerit, pondera
faciunt temerita
modo, in omne
ueto, impetu a
aeque magna no
quae iudicio,
lata sunt. Sed i
referenda gratia
maxime officii es
indiget, ita ei
contra sit a pleris
sperant, etiam si
plurimum in scri

modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus effecerunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animi studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, vel modo, in omnes repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitari. Quae beneficia aequae magna non sunt habenda, atque ea, quae iudicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime officii est, vt quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

CAP. XVI. Optime autem societas hominum, coniunctioque seruabitur, sit, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quae natura principia sint communitatis, et societatis humanae, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate, eius autem vinculum est ratio, et oratio: quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitque naturali quadam societate. Neque vlla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe, dicimus, ut in equis, in leonibus; iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, et orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas haec est, in qua omnium rerum, quas ad commuem hominum usum natura genuit, est seruanda communitas: ut quae descripta sunt legibus, et iure ciuili, haec ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut in Graecorum prouerbio est, *Amicorum esse omnia communia*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eiusdem; quod, ab Ennio positum in vna re transferri in multas potest:

Homo

Homo qui errat
Quasi lumen de
Nihilominus

Vna ex re
quid sine detri
tribuantur vel ig
munia, Non p
ab igne ignem
fide se deliberat
qui accipiunt,
his vendam
munem vilitat
copiae parua
tem, qui h
vulgaris liber
nii finem: N
tas sit, qua in

CAP. XVI

societatis hom
dilectatur, m
tionis, lingua
iunguntur: in
ciuitatis. M
communia: f
leges, iura,
nes praeterca
cum multis res
vero colligati

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit.*

Vna ex re fatis praecipitur, vt, quid-
quid sine detrimento possit commodari, id
tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa com-
munia, *Non prohibere aqua profuente: patē
ab igne ignem capere, si quis velit: consilium
fidele deliberanti dare;* quae sunt iis vtilia,
qui accipiunt, danti non molesta. Quare et
his vtendum est, et semper aliquid ad com-
munem vtilitatem afferendum. Sed quoniam
copiae paruae singulorum sunt; eorum au-
tem, qui his egeant, infinita est multitudo:
vulgaris liberalitas referenda est ad illum En-
nii finem: Nihilominus ipsi luceat: vt facul-
tas sit, qua in nostros simus liberales.

CAP. XVII. Gradus autem plures sunt
societatis hominum. Vt enim ab infinita illa
discedatur, propior est eiusdem gentis, na-
tionis, linguae; qua maxime homines con-
iunguntur: interius etiam est, eiusdem esse
ciuitatis. Multa sunt enim ciuibus inter se
communia: forum, fana, porticus, viae,
leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudi-
nes praeterea, et familiaritates, multisque
cum multis res rationesque contractae. Arctior
vero colligatio est, societatis propinquorum;

ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis: deinde vna domus, communia omnia. Id autem est principium vrbis et quasi feminarium reipublicae. Sequuntur fratrum coniunctiones; post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domus, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, et soboles, origo est rerumpublicarum, sanguinis autem coniunctio benevolentia deuincit homines et caritate. Magnum est enim, eadem habere monumenta maiorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum, (quod saepe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen iustitia, et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quam morum similitudo bo-

no-

norum. In
eademque
quisque alie
turque il,
cicia potui
Magna etiam
ficiur ex be
tis: quae e
ter quos ea
te. Sed ex
straveris,
nulla carit
est vnicui
eari libera
omnium ca
pro qua qu
si ei sit p
istorum im
lere patriam
cupati et su
quaedam,
mum tribue
tria et par
obligati su
mus, quae
vllum pote
conuenient
communis
brem nece

norum. In quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates, in his fit, vt aequisquisque altero delectetur, ac se ipso: efficiaturque id, quod Pythagoras vltimum in amicitia putauit, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis vltro citro datis, acceptis: quae et mutua, et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoque lustraueris, omnium societatum nulla est grauior, nulla carior, quam ea, quae cum republica est vnicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelerere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt, et fuerunt. Sed si contentio quaedam, et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt, patria et parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quae spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibuscum iam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria vitae praesidia debentur iis

maxime, quos ante dixi: vita autem, victus-
que communis, consilia, sermones, cohor-
tationes, consolationes, interdum etiam ob-
iurgationes in amicitiiis vigent maxime: est-
que ea iucundissima amicitia, quam similitudo
morum coniugavit.

CAP. XVIII. Sed in his omnibus officiis
tribuendis videndum erit, quid cuique maxi-
me necesse sit, et quid quisque vel sine nobis
aut possit consequi, aut non possit. Ita non
iidem erunt necessitudinum gradus, qui tem-
porum. Sunt quaedam officia, quae aliis
magis, quam aliis debeantur: ut vicinum ci-
tius adiueris in fructibus percipiendis, quam
aut fratrem, aut familiarem: at, si lis in iu-
dicio sit, propinquum potius et amicum,
quam vicinum defenderis. Haec igitur, et
talia circumspicienda sunt in omni officio: et
consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni
ratiocinatores officiorum esse possimus, et ad-
dendo, deducendoque videre, quae reliqui
summa fiat; ex quo, quantum cuique debeat-
ur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec
imperatores, nec oratores, quamvis artis
praecepta perceperint, quidquam magna lau-
de dignum sine usu et exercitatione consequi
possunt: sic officii conseruandi praecepta
traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed
rei

rei magis
que desit
in iure lo
ducatur he
fatis fere
cum prop
honestas o
videri, q
nasque r
in probri
dici pot

Vos eten
Illa cir
et si qui

Salmaci

Contraque
eo fortite
nescio quo
Hinc rhe
mine, Pla
noster Co
Scipiones,
Ies iue ali
nis animi
autem itac
quoque vi

rei magnitudo vsum quoque, exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quae sunt in iure societatis humanae, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim iuuenes, animum geritis muliebrem,
Illa virago viri,*

et si quid huiusmodi:

Salmaci da spolia sine sudore, et sanguine.

Contraque in laudibus, quae magno animo, eo fortiter, excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicae gloriae, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

CAP. XIX. Sed ea animi elatio, quae cernitur in periculis et laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est: non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt, propugnante[m] pro aequitate. Quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis et malitia, laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacet. Praeclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quae est remota a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, et magnanimos, eosdem bonos, et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quae sunt ex media laude iustitiae. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, et magnitudine animi, facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonem est, omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps
omni-

omnium,
tem est
feruere ac
propria
vinci se,
patiantur;
largiores
consequan
quam iust
praeclari
iustitia
nanimi
qui pro
piens
maxime
non in g
mauult q
imperitae
vis non
res iniulta
animo et
lubricus,
insceptis,
cedem rer

CAP.
magnus,
rum vna
ponitur,

omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum praestare omnibus concupieris, seruare aequitatem, quae est iustitiae maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec vlllo publico ac legitimo iure patiantur; existuntque in republica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc praeclarius: nullum est enim tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non, qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam: vera autem, et sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemque se esse mauult quam videri. Etenim qui ex errore imperitiae multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo et gloriae cupido: qui locus est sane lubricus, quod vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

CAP. XX. Omnino fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum vna in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem,

nisi quod honestum, decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunae succumbere. Altera est res, vt, cum ita sis affectus animo, vt supra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime vtilis, sed et vehementer arduas, plenasque laborum et periculorum, cum vitae, tum multarum aliarum rerum, quae ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis, et amplitudo, addo etiam vtilitatem, in posteriore est: caussa autem et ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, et humana contemnentis facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solum id, quod honestum sit, bonum iudices, et omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea, quae eximia plerisque et praeciara videntur, parua ducere, eaque ratione stabili firmaque contemneris, fortis animi, magnique ducendum est: et ea, quae videntur acerba, quae multa et varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, vt nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est, magnaue constantiae. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui inuictum se a labore praestiterit, vinci a voluptate. Quamobrem

obrem et
da cupi
mi, tam
hil boni
niam con
ad benef
Cauenda
dixi. E
gerimis
Nec ver
non ac
nonnun
animi p
tu, tum
mi, et
curitas
tum et
sunt, et
eo, tran
se remou
his et
cipis, et
nec popul
tuerunt,
lectati re
fuit, qu
ne cui p
proprium

obrem et haec videnda, et pecuniae fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quam amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cauenda ista etiam gloriae cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate et metu, tum etiam aegritudine et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas et securitas adsit, quae affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem erant, et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis se remouerint, ad otiumque perfugerint. In his et nobilissimi philosophi, longaeque principes, et quidam homines seueri et graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt, vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterentur: cuius proprium est, sic viuere, ut velis.

CAP. XXI. Quare, cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint et suo, et paruo: in quo neutrorum omnino contemnenda est sententia; sed et facilior, et tutior, et minus aliis grauis aut molesta vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rempublicam et ad res magnas gerendas accommodauerunt. Quapropter et iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capeissentibus, qui excellenti ingenio doctrinae sese dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, a republica recesserunt, cum eius administrandae potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique mirentur, imperia et magistratus; iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, et pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, et molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi consent, voluptatem seue-

seuerissime
res, glori
aque ea qu
iis, qui hab
rendarum,
scendi magi
nec enim al
ri animi m
autem rem
lophilis,
gnificanti
rum hum
tranquilli
nec anxi
stantiae
philosophi
rum vita,
multis reb
eueniat, t
Quocirca n
morum con
rempublicam
magis his es
et vacinas
autem qui a
fideret, qua
vt habeat et
considerandi
propter ign

feuerissime contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda respublica est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeffentibus autem rempublicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, et ea, quam saepe dico, tranquillitas animi, atque securitas; si quidem nec anxii futuri sunt, et cum grauitate constantiaque victuri. Quae eo faciliora sunt philosophis, quae minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent: et quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, maioraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis; quo magis his et magnitudo animi est adhibenda, et vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit; sed etiam; ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet, propter ignauiam: aut nimis confidat, propter

pter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est praeparatio diligens.

CAP. XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas maiores esse, quam urbanas; minuenda est haec opinio. Multi enim bella saepe quaesierunt, propter gloriae cupiditatem: atque id in magis animis ingeniisque plerumque contingit; eo magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus iudicare, multae res exstiterunt urbanae maiores clarioresque, quam bellicae. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, et sit eius nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus praeclarum hoc, quam illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuerit: at ille vere, a se adiutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio firmatus eius, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandroque dice-

re:

te: quorum
Lacedaem
minima que
discipline
has ipsas ca
ercius, et
pueris nobi
cum verita
Ca. Pompe
sunt fortis
plus Afric
tor, in
fuit, qu
tus, cum
quam ha
stia est n
niam vi m
ipsum gest
eiu. Illi
inadi sole

Cedant

Vt enim
gubernanti
Neque enim
tibus vnqua
lis, diligere
zodacillimo
runt. Qu

re: quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedaemonis dilatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, et disciplinae conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem, neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in republica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parui enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis et vir et imperator, in excidenda Numantia reipublicae profuit, quam eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Tib. Gracchum interemit: quamquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est; sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod inuadi solere ab improbis, et inuidis audio:

Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

Vt enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togae arma cessere? Neque enim in republica periculum fuit grauius vnquam, nec maius optimum. Ita consiliis, diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ceciderunt. Quae res igitur gesta vnquam in bello

tan-

tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et haereditas huius gloriae, et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticae fortitudines non inferiores militariis plus etiam, quam in his, operae, studiique ponendum est.

CAP. XXIII. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, et labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicae praesunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe, aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam

quam decer
ne id bell
tione facin
vt nihil ali
Fortis vero
in rebus al
deici, vt
consilio, n
hoc animi,
cipere cog
te consili
que parte
euenerit,
do dicend
opera mag
consilioque
verfari, e
mane quid
cum tempus
dum manu
que antepo

CAP. X
piendisque
ne quid ten
est viri m
fontes, m
fortuna rec
sain sunt,

quam decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quam vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis vero et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur; sed praesentis animi vti consilio, nec a ratione discedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura, et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in vtramque partem: et quid agendum sit, cum quid euenerit, nec committere aliquid, vt aliquando dicendum sit: *Non putaram.* Haec sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste configere, immane quiddam et belluarum simile est. Sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors seruituti turpitudini-que anteponenda.

CAP. XXIV. De euertendis autem, diripiendisque vrbibus, valde considerandum est, *ne quid temere, ne quid crudeliter.* Idque est viri magnanimi, rebus agitatae, punire fontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Vt enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui
vrba-

urbanis rebus bellicas antepōnant: sic reperies multos, quibus periculosa et callida consilia quietis et cogitatis et splendidiora, et maiora videantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa, quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter aegrotantes leniter curant: grauioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestatem quauis ratione, sapientis: eoque magis, si plus edificare, re explicata, boni, quam addubitata mali. Periculosae autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicae. Itemque alii de vita, alii de gloria, et beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore et gloria, quam de ceteris commodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriae iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem postulante: ut Callicratides, qui cum Lacedae-

daemoniorum
lo, milita
tremum om
rum, qui el
nec cum At
Quibus ille
illa amia,
suo dedeco
Lacedaemo
ra, qua,
temere et
daemonic
Maximus

Vni
Nou
Ergo
clar

Quod genu
rebus vrb
unt, est
non audeam

CAP. X
praefutur
reant: vnu
tur, ut qua
obliti comm
tam corpus

daemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaue fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. Atque haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

*Vnus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria
claret.*

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus vrbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen inuidiae metu non audeant dicere.

CAP. XXV. Omnino qui reipublicae praefuturi sunt, duo Platonis praeepta teneant: vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quaecunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, vt totum corpus reipublicae curent, ne, dum par-

tem aliquam tuentur, reliquas deferant. Vt enim tutela, sic procuratio reipublicae ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo euenit, vt alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magnae discordiae: in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: quae grauis, et fortis ciuis, et in republica dignus principatu fugiet, atque oderit, tradet que se totum reipublicae, neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam sic tuebitur, vt omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut inuidiam quemquam vocabit: omninoque ita iustitiae honestatique adhaerescet, vt, dum eam conferuet, quamuis grauiter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio, de qua praeclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius reipublicam administraret, vt si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque praecipit, vt eos aduersarios existi-

me-

memus, et
qui suo
qualis fuit
lum sine a
diendi, qu
tabunt, in
cententium
et praecia
elementia
iuris aeo
litas, et
irascam
impuden
tilem ce
probanda
vt adhibe
sine qua
Omnis au
contumelia
punit aliq
publicae
etiam, ne
ne isdem
appellatur
xime est
iratus qui
illam tenet
rum; quae
cat, modo

memus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, et Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec vero audiendi, qui grauius irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt: nihil enim laudabilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis vero populis, et in iuris aequabilitate exercenda, etiam est facilitas, et altitudo animi, quae dicitur: ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositate inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ira probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur, reipublicae causa, seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem et animaduersio et castigatio contumelia vacare debet: neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicae vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior poena, quam culpa sit: et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: numquam enim, iratus qui accedat ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum; quae placet Peripateticis et recte placet, modo ne laudarent iracundiam, et dice-

rent vtiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est: optandumque, vt ii, qui praesunt reipublicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur.

CAP. XXVI. Atque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magno opere fugiamus. Nam vt aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: praeclaraque est aequabilitas in omni vita, et idem semper vultus, eademque frons, vt de Socrate, item de C. Laelio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, et gloria superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus fuit: vt recte praecipere videantur, qui moment, vt, quanto superiores sumus, tanto nos geramus submissius. Panaetius quidem Africanum auditorem, et familiarem suum solitum, ait, dicere, vt oquos, propter crebras contentiones proeliorum ferocitate exultantes, dormitoribus tradere soleant, vt his facilioribus possint vti: sic homines, secundis rebus effrenatos, sibi praeidentes, tamquam in gyrum rationis et doctrinae duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum

narum imb
nae. Atque
me est ve
maior etia
ritas; iude
ne offentat
hri nos fir
les enim m
ex quo na
homines
tur, et
haec qu
iudicand
animi
earum ac
rimosque
et fuisse m
inuestigare
seleque sua
interiecti in
publicam
familiari, n
gerentes, n
potiusque e
si quando v
rata sit, n
odioso: tu
se vtilem p
diligentia,

narum imbecillitatem, varietatemque fortunae. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque maior etiam, quam ante, tribuenda auctoritas; iisdemque temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus, in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed haec quidem haecenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, et maximi animi ab iis, qui respublicas regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quaedam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, et eos, qui rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusque et amicis impartientes et reipublicae, si quando usus esset. Quae primum bene parata sit, nullo neque turpi quaestu, neque odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius

luxuriaeque, quam liberalitati et beneficentiae pateat. Haec praescripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseque viuere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitaeque hominum amice.

CAP. XXVII. Sequitur, vt de vna reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, et quasi quidam ornatus vitae, temperantia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine *decorum* potest: Graec enim *τοῦ καλοῦ* dicitur. Huius vis ea est, vt ab honesto non queat separari. Nam et quod decet, honestum est; et quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam et ratione vti atque oratione prudenter, et agere, quod agas, considerate, omnique in re, quid sit veri, videre, et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum, et, iusta omnia decora sunt; iniusta contra, vt turpia, sic inde-

indecora
enim vi
vivo, et d
vt turpe,
quidem ad
dico. dec
condita q
promtu.
tur in om
gitatione
parari.
secerni
quo loqu
est cui
tatione d
tio duplex
rum intelli
fatur: et
net ad fin
lud superi
id esse,
cellentiae,
quis anima
subiecta ge
decorum e
sentaneum
perantiam ap

indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, et decorum videtur: quod contra, id vt turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: et ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed fit in promptu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Vt venustas et pulchritudo corporis fecerni non potest a valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate verfatur: et aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum fit hominis excellentiae, in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id decorum esse velint, quod ita naturae consentaneum fit, vt in eo moderatio, et temperantia appareat cum specie quadam liberali.

CAP. XXVIII. Haec ita intelligi, estimare possumus ex eo decoro, quod poetae sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. Sed tum feruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, et sit, et dicitur, vt, si Aeacus, aut Minos diceret:

Oderint, dum metuant: - - aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur: quod eos fuisse iustos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur; est enim digna persona oratio. Sed poetae quid quemque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit natura, magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquorum. Quocirca poetae in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conueniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem eum a natura constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes datae sint: cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fufum sit, appareat, et hoc, quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam

dam lepore
quod elu
eorum, qui
stantia, et
atque facio
dam reuere
cuiusque,
quid de se
gatis est,
autem, q
habenda,
sticiae,
Verecun
perspicac
quale sit i
puto. Off
hanc prim
conuenient
quam si leg
timus; con
et perspicac
nimum con
id, quod ve
ma vis dec
disputamus.
qui ad nat
magis anim
naturam acc
vis animor

dam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, et constantia, et moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quaedam reuerentia aduersus homines, et optimi cuiusque, et reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat, in hominum ratione habenda, inter iustitiam et verecundiam. Iustitiae, partes sunt, non violare homines: Verecundiae, non offendere; in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quae deducit ad conuenientiam, conseruationemque naturae: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus; consequemurque et id, quod acutum, et perspicax natura est: et id, quod ad hominum consociationem accommodatum: et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum; atque naturae: vna pars in

appetitu posita est; quae est *ὁρμη* Graece, quae hominem huc et illuc rapit: altera in rapit: altera in ratione, quae docet, et explanat, quid faciendum fugiendumque sit; ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet.

CAP. XXIX. Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentia: nec vero agere quidquam, cuius non possit causam probabilem reddere. Haec est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque praecurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum transeunt, Relinquunt enim et abiiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiant: quorum omnium vultus, voces, mutantur. Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii formam reuertamur) appetitus omnes

omnes contrahendos sedandosque, excitandamque animaduersionem, et diligentiam, vt ne quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, vt ad ludum, et iocum facti esse videamur; sed ad feueritatem potius, et ad quaedam studia grauiora atque maiora. Ludo autem et ioco vti illo quidem licet: sed sicut somno et quietibus ceteris, tum grauibus feriisque rebus satisfecerimus. Ipsaque genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est iocandi genus: vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, vrbatum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta, vt ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant *αποδείγματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis loci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam

etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et campus noster, et studia vendendi, honesta exempla ludendi.

CAP. XXX. Sed pertinet ad omnem officii quaestionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque belluis antecedit. Illae nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, et cogitando, semper aliquid aut anquirat, aut agit, videndique et audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat, et dissimulat appetitum voluptatis, propter vercundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia, eamque contemni et reiici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendae modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, et ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quae sit in natura excellentia et di-

ginitas; in
 tuere lumina
 re: quomodo
 ferere, sobri
 bus quasi no
 nis: quarum
 quod omnes
 stantiaque
 qua omne
 et ex qua
 altera aut
 buta. Vt
 multitudines
 citate ad
 valere: ite
 inesse, aliis
 sunt etiam
 Crasso, et in
 ior etiam m
 fare, L. filio
 Scuro, et in
 ris severitas:
 in eius fam
 vita tristior.
 facerum, fest
 oratione simu
 minauerunt,
 Pythagoram
 tem consecutu

dignitas; intelligemus, quam fit turpe, diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere: quamque honestum, parce, continenter, fevere, sobrie. Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum vna est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, praestantiaeque eius, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum, decorumque trahitur, et ex qua ratio inueniendi officii exquiritur: altera autem, quae proprie singulis est tributa. Vt enim in corporibus magnae dissimilitudines sunt, (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt etiam maiores varietates. Erat in L. Crasso, et in L. Philippo multus lepos: maior etiam magisque de industria in C. Caesare, L. filio. At iisdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescente singularis severitas: in C. Laelio multa hilaritas: in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Graecis autem, dulcem et facetum, festiuique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *εἰρωνία* Graeci nominauerunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram et Periclem, summam auctoritatem consecutos, sine vlla hilaritate. Calli-

diuus

dum Hannibalem ex Poenorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, praecipere hostium consilia. In quo genere Graeci Themistoclem, et Pheracum Iasonem ceteris anteponunt. In primisque versutum et callidum factum Solouis, qui, quo et tutior vita eius esset, et plus aliquanto reipublicae prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices, et aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quiduis perpetiantur, cuius deseruiant, dum, quod velint, consequantur: vt Sullae M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, et patientissimum Lacedaemonium Lyfandrum accepimus: contraque Callicratidam, qui praefectus classis proximus post Lyfandrum fuit: itemque in sermonibus alium, quamuis praepotens sit, efficere, vt vnus de multis esse videatur; quod in Catulo, et in patre, et in filio, idemque in Q. Mutio Mancina vidimus. Audiui ex maioribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contra patrem eius, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, seuerissimum philosophum, ob eamque rem ipsam magnum clarum-

namque
tudines
men vi

CAP.

sunt sua
propria,
querimus
dum, vt
contendat
naturam
grauiora
nostra n
que erit
quidquam
quo magi
ideo, qui
nerua, id
tura. Om
nihil est p
vniuerſae
quam con
turam im
mone eo
ne, vt op
iure optim
nemque vi
debemus.
taram hal

rumque fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae, morumque, minime tamen vituperandorum.

CAP. XXXI. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra vniuersam naturam nihil contendamus: ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint, alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra nostrae naturae regula metiamur. Neque enim attinet, repugnare naturae, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerva, id est, aduersante et repugnante natura. Omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam aequabilitas vniuersae vitae, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes, iure optimo irrideamur. sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem
sibi

fibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem caussa non debeat. Num enim alia in caussa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui ceteris fortitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea, quod eorum vita lenior, et mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamque ipse perpetua constantia roborauisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit. Quam multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum et mulieribus, (si Circe et Calyso mulieres appellandae sunt) inseruiret, et in omni sermone omnibus affabilem et iucundum se esse vellet? domi vero etiam contumelias seruorum, ancillarumque pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quae contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec vellem experire, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se et bonorum et vitiorum suorum iudicem praebeat: ne scenici plus, quam nos videantur habere prudentiae.

Illi

Illi enim
tiffimas
Epigono-
pam, C
quem ego
Aetopus
in scena,
Ad quas
potissimum
cessitas
genii no
meditati
at quan
Nec tra
his data
fugiamus.

CAP.

quas supra
sus aliquis
quam nobis
damus. N
honores,
his contrari
bernantur:
velimus,
Itaque se
civile, ali
turaque via

Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque: qui gestu Menalippam, Clytaemnestram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non saepe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruferit, quae nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quae nobis data non sunt, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

CAP. XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsi iudicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiae, opes, eaque, quae sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostro voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad ius ciuile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mauult excellere.

lere. Quorum vero patres, aut maiores aliqua gloria praestiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: vt Q. Mucius, P. filius, in iure ciuili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinae et ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli, omiffa imitatione maiorum, suum quoddam iustitutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti maioribus. Haec igitur omnia, cum quaerimus, quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse velimus, et in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime admauit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque viuendi, quam potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam quod Herculem Prodicium dicunt, (vt est apud Xenophontem) cum primum pubesceret, (quod

tem-

tempus a
que viar
exille in
diu fecim
cerneret
virtutis,
culi, loui
gere; not
cuique vi
fituraque
tentum
tudinem
tudinis
puleher
Nonnulli
bonitate
rectam vi

CAP. 2
rum genus
geni maer
atque doct
tium etiam
iffimum vi
deliberatio
filium est
omnibus,
quisque na
quid decea

tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam viuendi sit ingressurus, datum est,) exiisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius esset: hoc Herculi, Iouis fatu edito, potuit fortasse contingere; nobis non idem, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentium praeceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur, quaeque maiori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli tamen, siue felicitate quadam, siue bonitate naturae, siue parentium disciplina, rectam vitae secuti sunt viam.

CAP. XXXIII. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut praeclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitae cursum sequi vellent: in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. Nam cum in omnibus, quae aguntur ex eo modo, quos quisque natus est, (vt supra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita

constituenda, multo est cura maior adhibenda, ut constare in vitae perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in vlllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: vtriusque omnino ratio habenda est deligendo genere vitae; sed naturae magis: multo enim et firmior est, et constantior, ut fortuna nonnumquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturae suae non vitiosae genus consilium viuendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet; nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae. Quod si acciderit, (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quae minus delectent, et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissiuere, quam repente praecidere. Commutato autem genere vitae, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret, ut quaedam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natura adop-

adoptant
non tam
fuerat sui
definitur
re, siue b
bebit. qu
tiam, sibi
perantiam
requiratur
bus tradi
stantior.
cui ded
dum est.

CAP.
eadem di
sunt inuen
de hac del
adolescenti
deligere op
consilio
enim acta
regenda p
aetas a lib
in labore,
ut eorum
viget incl
animos, et
am intemp

adoptauit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defenditare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen praestare debet, quae erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio praestantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas et impium iudicandum est.

CAP. XXXIV. Et quoniam officia non eadem disparibus aetatibus tribuuntur, alia sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac destinatione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, exque his deligere optimos, et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim aetatis inciticia serum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque et animi et corporis, ut eorum et in bellicis et ciuilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, et dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiae:

quod erit facilius, si in eiusmodi quidem rebus maiores natu interesse velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur. Danda vero opera, vt et amicos, et iuuentutem, et maxime rempublicam consilio, et prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quam ne languori se desidiaequae dedat. Luxuria vero cum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est; quod et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorum, (de ciuium,) de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereque eius dignitatem et decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suae commissa meminisse. Priuatum autem oportet aequo et pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum et abiectum, neque se efferentem: tum in republica ea velle, quae tranquilla et honesta sint; talem enim et sentire bonum ciuem, et dicere solemus. Peregrini autem et incolae officium est, nihil praeter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, mi-

nimeque
ita fere
quid dece
poribus,
tam dece
filioque c

CAP.
had in o
denique
tam est
ornatu
quendu
autem
mur iis,
his quoc
cipio, c
videtur h
stram, rel
cies hone
partes cu
tem data
biturac at
didit. P
eam imita
enim natu
fana ment
que neces
tilime pa

nimeque in aliena esse republica curiosum. Ita fere officia reperientur, cum quaeretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, aetatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo seruare constantiam,

CAP. XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum: sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura illa, ut probe-
mur iis, quibuscum, et apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quae formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: quae partes autem corporis, ad naturae necessitatem datae, ad aspectum essent deformem habiturae atque turpem, eas contextit atque abdidit. Hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quae enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsique necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis
vſus

vsus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum vsus suis nominibus appellant; quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, et irrident, quod ea, quae re turpia non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quae turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe est; sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum; pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, et omne, quod abhorret oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda: ne quid effeminatum, aut molle, et ne quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis haec apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu eucnerit, ut cor-
 po-

poris p
 tur, ad
 dem mare
 soceris ger
 igitur h
 natura ip

CAP.
 ris duo
 fratem
 tem vir
 omnis
 mile v
 Nam et
 res; et
 vacant
 que sunt
 mae aute
 est: colo
 hibenda
 neque
 arestem
 dem bratio
 in plerisq
 Cauendum
 vtamur in
 ferculis si
 tionibus
 cum suan

poris partes quaedam aperiantur, adspiciantur, adspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum foceris generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, praesertim natura ipsa magistra et duce.

CAP. XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo et a forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus: et huic simile virium in gestu motuque caueatur. Nam et palaestrici motus saepe sunt odiosiores; et histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione: et in vtroque genere, quae sunt recta et simplicia, laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est praeterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis: tantum quae fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quae cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mu-

tantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si caueamus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, et si attentos animos ad decoris conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quam optimas vtamur: appetitum rationi obedientem praebeamus.

CAP. XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis praecepta rhetorum sunt; nulla sermonis. Quamquam haud scio, an possint haec quoque esse. Sed discentium studiis inueniuntur magistris, huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quae verborum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habemus, in voce
autem

autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum, quamquam erant litterati: sed et alii; hi autem optime uti lingua latina putabantur. Sonus erat dulcis, litterae neque expressae, neque oppressae, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis Caesar, Catuli patris frater, vicit omnes: ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque pertinax: insit in eo lepos. Nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet; ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si feriis, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. In primisque providea, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet euenire, cum studio-

studiose de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledicè contumelioseque dicitur. Habentur autem perumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia coeperit, ad hæc reuocetur oratio: sed vtcumque aderunt; neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat; et, vt incipiendi ratio fuerat, ita sit desinendi modus.

CAP. XXXVIII. Sed quomodo in omni vita rectissime præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum est, vt eos, quibuscum sermonem conferimus, et vereri, et diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae, in quibus vtendum est fortasse et vocis contentione maiore, et verborum grauitate acriore. Id agendum etiam, vt ne ea facere videamur irati: sed, vt ad vtendum, et secandum, sic et ad hoc genus castigandi raro inuitique venia-

veniamus,
nulla r
ira proci
nihil con
clementi
men adiu
contumel
sum, qu
secundum
solceptu
illis co
fiunt,
men g
re.
fiunt,
is, qui
de se ip
cum irri
tiosum.

CAP.
sequimur
est etiam
cipis don
ad quem
scriptio:
moditatis
primus e
tori fuit

veniamus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut et seueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quae cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est de se ipso praedicare, falsa praesertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

CAP. XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse, cuius finis est usus, ad quem accommodanda est aedificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset

ficasset in Palatio, et plenam dignitatis domum: quae cum vulgo viferetur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur: hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit aedibus. Itaque ille in suam domum consultatum primus intulit: hic, summi, et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cuiusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliiter ampla domus dedecori domino saepe fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquando alio oomino solita est frequentari. Odiosum est enira, cum a praetereuntibus dicitur:

O domus antiqua, beu, quam dispari dominare domino!

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumtu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, praesertim in hanc partem, facta

ficta prin
summi
villarum
quidem
diocritate
diocritas
est. Se
actione
num, v
est ad ob
inde,
quam
minor
postule
quae p
tatem,
timus,
diximus,
men tri
obtemper

CAP.
et temp
Hac aut
Graeci
interpre
dus inel
gitur ore
nes mod

facta principum imitantur: vt. L. Luculli,
 fummi viri virtutem, quis? at quam multi
 villarum magnificentiam imitati sunt? quarum
 quidem certe est adhibendus modus, ad me-
 diocritatemque reuocandus; eademque me-
 diocritas ad vsu[m] cultumque vitæ referenda
 est. Sed hæc hæctenus. In omni autem
 actione suscipienda, tria sunt tenenda: pri-
 mum, vt appetitus rationi pareat, quo nihil
 est ad officia conseruanda accommodatius: de-
 inde, vt animaduertatur, quanta illa res sit,
 quam efficere velimus: vt neue maior, neue
 minor cura et opera suscipiatur, quam causa
 postulet: tertium est, [vt caueamus,] vt ea,
 quæ pertinent ad liberalem speciem et digni-
 tatem, moderata sint. Modus autem est op-
 timus, decus ipsum tenere, de quo ante
 diximus, nec progredi longius. Horum ta-
 men trium præstantissimum est, appetitum
 obtemperare rationi.

CAP. XL. Deinceps de ordine rerum,
 et temporum opportunitate dicendum est.
 Hac autem scientia continetur ea, quam
 Græci *ἔνταξιαν* nominant, non hæc, quam
 interpretamur modestiam; quo in verbo mo-
 dus inest: sed illa est *ἔνταξις*, in qua intelli-
 gitur ordinis conseruatio. Itaque, vt eandem
 nos modestiam appellemus, sic definitur a

Stoi-

Stoicis, vt modestia fit scientia earum rerum, quae agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum: itaque videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam et ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis: locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum, Graece *ἐμαρτία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, vt modestia haec, quam ita interpretamur, vt dixi, scientia fit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiae definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, et temperantia, et earum similibus virtutibus quaerimus. Itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt: quae autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, vt, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et conuenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re seuera conuiuii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem poetam, hique de communi officio conuenissent, et casu formosus puer praeteri-

tereret,
puleur
phocle,
oculos
Sophocle
set, iust
et loci,
fam fit
ne secun
attentio
idem fit
tur, in
ab hu
cantet
facile a
et praec
videntur
possunt,
vt in hie
discrepen
folet: sic
discrepet
et melio
tus est.

CAP.
rum aure
acres ac
foresque

teriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! *At enim Praetorem, Sophocle, decet, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.* Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset: tanta vis est et loci, et temporis. Vt si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, vt, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem et praecepta desiderant. Quae autem parua videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum: vt in fidibus aut in tibiis, quamuis paullum discrepent, tamen id a sciente animaduerti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo maior et melior actionum, quam sonorum concentus est.

CAP. XLI. Itaque vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus, animaduersoresque vitiorum, magna faepe intelligemus

ex paruis. Ex oculorum obtutu, ex supercilliorum aut remissione aut contractione, ex moestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis iudicare: vt, si quid dedecet alios, vitemus et ipsi. Fit enim nescio quomodo, vt magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, et, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Maior enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Vt enim pictores, et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poetae, suum quisque opus a vulgo considerari vult, vt, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum, sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis

et

et facient
et corrigi
instituti
piendum.
quemquam
quid Soc
consuetu
sint, ide
et diuini
Cynico
enim in
esse po
quorum
magnis
bene mo
nore, at
lere debe
ti: ceder
habere de
que peregr
Ad sum
nem totius
et consue
bemus.

CAP.
sibus, qu
haec fere
ii quaeftus

et facienda, et non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt. Quae vero more aguntur, institutisque ciuilibus, de iis nihil est praeci- piendum. Illa enim ipsa praecepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, vt, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque ciuilem fecerint, locutiue sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi, et diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est eiicienda: est enim inimica verecundiae, sine qua nihi rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, sicut aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt, habere delectum ciuis, et peregrini, in ipso- que peregrino, priuatimne an publice venerit. Ad summam, ne agam de singulis, commu- nem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, seruare de- bebimus.

CAP. XLII. Iam de artificiis, et quae- stibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt,

vt portitorum, vt foeneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omniumque, quorum operae, non artes emuntur: est enim illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius vanitate, opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. Minimeque artes hae probandae, quae ministrae sunt voluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. Adde huc, si placet, vnguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quaeritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hae sunt iis, quorum ordini conueniunt, honestae. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: si magna, et copiosa, multa vndique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si fatiata quaestu, vel contenta potius, vt saepe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil vberius

vberius
dignius
re satis
ad hunc

CAP.
sunt hono
rentur, si
tem ipso
cidere s
duobus
Panaceti
honestas
vna se
tertia, m
hae in d
parentur,
esse natura
te, quam
ducantur:
potest, on
vt in on
quamuis o
summo od
templetur
hominem
Princepsq
quam
quam Gra

vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua, quoniam in Catone Maiore fatis multa diximus, illine assumes, quae ad hunc locum pertinebunt.

CAP. XLIII. Sed ab iis partibus, quae sunt honestatis, quemadmodum officia ducebuntur, fatis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio et comparatio: de duobus honestis vtrum honestius, qui locus a Panaetio est praetermissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum vna sit cognitionis; altera, communitatis, tertia, magnanimitatis; quarta, moderationis: hae in deligendo officio saepe inter se comparentur, necesse est. Placet igitur, aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ea, quae ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, vt in omnium rerum affluentibus copiis, quamuis omnia, quae cognitione digna sunt summo otio secum ipse consideret, et contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, vt hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφία Graeci vocant: prudentiam enim, quam Graeci φρόνησις, aliam quandam intelli-

gimus, quae est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam princeps dixi, rerum est diuinarum atque humanarum scientia, in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est certe: necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo haec cognitioni anteponenda est, atque id optimus quisque re ipsa ostendit, et iudicat. Quis enim est tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum discrimenque patriae, cui subuenire opitulaturique possit, non illa omnia relinquat atque abiiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiae praeponenda esse officia iustitiae, quae pertinent ad hominum utilitatem; qua nihil homini esse debet anti-
 quius.

CAP.
 vitaque
 est, tamen
 et commu-
 diuerunt
 que rebu-
 Epaminon-
 dum Dio-
 que ipsi-
 mus, si
 bus atq-
 nati ad
 praesen-
 docent
 monume-
 enim loc-
 ad mores
 tineret, v-
 contulisse
 studiis et
 tatem sua-
 timum e-
 qui copia
 quam vel
 quod cog-
 tia compl-
 te iuncti
 non finge-
 tur, sed,

CAP. XLIV. Atque illi, quorum studia, vitaeque omnes in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudiuerunt multos, quo meliores ciues, utilioque rebus suis publicis essent: vt Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos; nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, si modo aliquid attulimus, a doctoribus atque a doctrina instructi ad eam, et ornati accessimus. Neque solum viui atque praesentes studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. Nec enim locus ullus praetermissus est ab iis, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicae pertineret, vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinae studiis et sapientiae dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atque vt apum examina non fingendorum fauorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt

gunt fauos : sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, foliuga cognitio, et ieiuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneque humana, feritas sit quaedam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium confociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitae, quod ea, quae natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco initam esse cum hominibus communitatem, et societatem. Quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula diuina, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita. Nam et solitudinem fugeret, et socium studii quaereret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.

CAP. X
 fit, num
 apta natura
 stiaque se
 Sunt enim
 gitiola, vt
 triae cauff
 nis colle
 dam, ita
 tur turpi
 blicae co
 suscipi v
 habet, q
 interfit r
 sapientem
 in officiis
 cellere, o
 Etenim cog
 considerata
 rate pluris
 que haec
 enim locus
 rendo offic
 dum, vide
 sunt gradus
 que praest
 immortalib
 tibus; deir
 Quibus ex

CAP. XLV. Illud forsitan quaerendum fit, num haec communitas, quae maxime est apta naturae, sit etiam moderationi, modestiaeque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quaedam ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conseruandae quidem patriae causa, sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quaedam, ita obscuroena, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet reipublicae causa, ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicae, quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. Ita sit, ut agere confidente pluris sit, quam cogitare prudente. Atque haec quidem haecenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit praeposendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit, ut prima diis immortalibus; secunda patriae; tertia parentibus; deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi

potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus a Panaetio est, vt supra dixi, praetermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

M. TVLLI CICRONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCVM FILIVM

LIBER II.

CAP. I.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, vt haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum, et ad earum rerum, rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quaeri dixi, quid vtile, quid intutile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maxime vtile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto meo dixe-

dixero. Quamquam enim libri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit inuisum, mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere. Ego autem quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu vnus omnia tenerentur, neque esset vsquam consilio, aut auctoritati locus, socios denique tuendae reipublicae summos viros, amissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitsem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam respublica stetitset, quo coeperat statu, nec in homines, non tam commutandarum, quam euertendarum rerum cupidos, incidisset! Primum enim, vt stante respublica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operae poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandarem, vt saepe fecimus. Cum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino; illae scilicet litterae conticuerunt, forenses et senatoriae. Nihil autem agere cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis; existi-

stimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulisset. Cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuisset, postaequam honoribus inferuire coepi, meque totum reipublicae tradidi; tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum, et reipublicae temporis. Id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat.

CAP. II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni affecti videmur, ut ea litteris mandaremus, quae nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quid praestantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui experunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiae. Sapientia autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum et humanarum causarumque, quibus hae res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quaeritur animi, requiesque curarum: quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque

que videntur
tisque
omino,
dicere m
minimaru
parum co
ximis re
disciplina
ab hoc d
cum ad
tius di
bro fe
nobis e
cae m
contralib
quidem
fatisne e
percipi n
de rebus
pore prae
vellem fa
Non enim
errore, n
quae em
tius, no
tione sub
certa, a
dissentien
non prob

que viuendum? siue ratio constantiae virtutisque ducitur; aut haec ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; vbi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discefferis? Sed haec, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipublicae muneribus, ad hoc studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, et quidem a doctis, et eruditis, quaerentibus, fatissime constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus differere soleamus, et hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnumquam, quod sequatur: quae enim esset illa mens, vel quae vita potius, non modo disputandi, sed viuendi ratione sublata? Nos autem, vt ceteri, alia certa, alia incerta esse dicunt; sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur,

tur, quod me impediatur, ea, quae mihi probabilia videantur, sequi: quae contra, improbare, atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quae a sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte caussarum esset facta contentio. Sed haec explanata sunt in Academicis nostris fatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima, nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt: tamen haec nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

CAP. III. Quinque igitur rationibus propositis officii perfequendi, quarum duae ad decus honestatemque pertinent; duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur: honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate fecernens, et constitueret,
ho-

honestum
et vile,
nices mi
Summa q
re sane at
fusa, cogi
iustum sit,
que quod
efficitur,
vile. Q
pe veri
malitiam
eripiendi
traducen
factis, no
quae veli
vitam ho
funt inan
quae gign
generis: p
impetus, et
alia ration
tia. Exper
pecudes, et
quid ad ho
tione aute
vnum deo
placatos pi
autem, et

honestum esse aliquid, quod vtile non esset, et vtile, quod non honestum: qua nulla perniciēs maior hominum vitae potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi feuerē sane atque honeste, haec tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quidquid enim iustum sit, id etiam vtile esse censent: itemque quod honestum, idem iustum. Ex quo efficitur, vr, quidquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parum perspiciunt, hi saepe versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam iudicant; quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, vt honestis consiliis, iustisque factis, non fraude et malitia se intelligant ea, quae velint, consequi posse. Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, vt aurum, argentum, vt ea, quae gignuntur e terra, aut alia eiusdem generis: partim animalia, quae habent suos impetus, et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis equi, boues, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum vsū atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum deorum; alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem, et secundum deos, homines homini-

bus maxime vtilis esse possunt. Earumque rerum, quae noceant et obsint, eadem diuisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum, arbitrantur. Ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quae nec haberemus, nisi manus et ars accessissent: nec his sine hominum administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conseruatio, sine hominum opera vlla esse potuisset. Iam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, inuectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad vsum nostrum necessarii: *Nec ferrum, aes, aurum, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore. et manu.*

CAP. IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur et calorum molestiae fedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subueniri, si aut vi tempestatis, aut terrae motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset?

Ad-

Adde dicitur
num, a
fructibus,
sine homin
quibus mu
fructus, q
sunt inani
modo, sine
petere potu
ctus, aut
iuuarent,
cipes in
bellua vi
fuerunt;
opera aut
ri, aut
possemus,
cent, inter
se, capimur
titudinem,
se potuisset
quae esset o
aut cultus,
nistrarent?
tum distat a
vero sine h
aedificari,
mioresque e
scriptio, e

Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluētibus, portus manu factos, quae vnde sine hominum opera habere possemus? Ex quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quaeque vtilitates ex rebus iis, quae sunt inanimatae, percipiuntur, eas nos nullo modo, sine hominum manu atque opera capere potuissent. Qui denique ex bestiis fructus, aut quae commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam et qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vsum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus, ab eisdemque et eae, quae nocent, interficiuntur, et quae vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subueniet: quae esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent? quibus exulta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Vrbes vero sine hominum coetu non potuissent, nec aedificari, nec frequentari: ex quo leges moresque constituti, tum iuris aequa descriptio, certaue viuendi disciplina: quas

res et mansuetudo animorum consecuta, et verecunda est; effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando, et accipiendo, mutandisque facultatibus, et commodis nulla re egeremus.

CAP. V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaearchi liber de interitu hominum. Peripatetici magni et copiosi: qui, collectis ceteris causis, eluuiionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet, quadam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur

igitur h
quin
et obli
conclit
adiunge
quaequ
utiliter
buuntur
amplific
parata
tute e
in reb
peripi
cerum
quid c
quae cu
motus a
minant;
obedient
bus cum
ter, quo
rat, exp
denque,
di, prop
cere nob
ciamus,
titur.

CAP.
facultaten

Igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et profint et obsint: primum hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, et ad usus suos adiungere. Itaque, quae in rebus inanimis, quaeque in usu et tractatione belluarum sunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum praestantium sapientia et virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur, quarum vna est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiusque rei causa sit: alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *παθη* nominant; appetitionesque, quas illi *ορμας*, obediētes efficere rationi: tertium iis, quibus cum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus, per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus vlciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur.

CAP. VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum stu-

dia complectamur, eaque teneamus, dice-
 mus: neque ita multo post; sed pauca ante
 dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna
 in vtramque partem, vel secundas ad res,
 vel aduersas, quis ignorat? nam et cum pro-
 spero flatu eius utimur, ad exitus prouehi-
 mur optatos, et cum restauit, affligimur.
 Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores
 habet: primum ab inanimis procellas, tem-
 pestates, naufragia, ruinas, incendia; dein-
 de a bestiis ictus, morsus, impetus. Haec
 igitur, ut dixi, rariora. At vero interitus
 exercituum, ut proxime trium, saepe mul-
 torum, clades imperatorum ut nuper summi
 ac singularis viri: inuidiae praeterea multitu-
 dinis, atque ob eas, bene meritorum saepe
 ciuium expulsionones, calamitates, fugae, rur-
 susque secundae res, honores, imperia,
 victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen
 sine hominum opibus et studiis neutram in
 partem effici possunt, Hoc igitur cognito,
 dicendum est, quonam modo hominum studia
 ad vtilitates nostras allicere, atque excitare
 possimus. Quae si longior fuerit oratio, cum
 magnitudine vtilitatis comparetur: ita fortassis
 etiam breuior videbitur. Quaecumque igitur
 homines homini tribuunt ad eum augendum
 atque honestandum, aut beneuolentiae gratia
 faciunt, cum aliqua de causa quempiam dili-
 gunt:

gunt: aut honoris, si cuius virtutem suspi-
 ciunt, quemque dignum fortuna quam am-
 plissima putant: aut cui fidem habent, et be-
 ne rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius
 opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid
 expectant, vt cum reges popularesue homi-
 nes largitiones aliquas proponunt: aut postre-
 mo pretio ac mercede ducuntur, quae sordi-
 dissima est illa quidem ratio, et inquinatissima,
 et his, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam
 confugere conantur. Male enim se res habet,
 cum, quod virtute effici debet, id tentatur
 pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc sub-
 sidium necessarium est, quemadmodum sit
 vtendum eo, dicemus, si prius iis de rebus,
 quae virtuti propiores sunt, dixerimus. At-
 que etiam subiiciunt se homines imperio alte-
 rius et potestati, de causis pluribus. Ducun-
 tur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum
 magnitudine, aut dignitatis praestantia, aut
 spe, sibi id vtile futurum, aut metu, ne vi
 parere cogantur, aut spe largitionis promissis-
 que capti: aut postremo, vt saepe in nostra
 republica videmus, mercede conducti.

CAP. VII. Omnium autem rerum nec
 aptius est quidquam ad opes tuendas ac te-
 nendas, quam diligi: nec alienius, quam ti-
 meri. Praeclare enim Ennius: *Quem metuunt,
 oderunt: quem quisque odit, perisse expetit.*

Multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contraque beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda faeuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui vero in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuantur; his nihil esse potest dementius. Quamuis enim demersae sint leges alicuius opibus, quamuis timefacta libertas; emergunt tamen haec aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissae libertatis, quam retentae. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, caritas retineatur: ita facillime quae volumus, et priuatis in rebus, et in republica consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim censemus, superio-

rem

rem illum Dionysium, quo cruciatu timoris
angi solitum? qui cultros metuens tonsorios,
candenti carbone sibi adurebat capillum? quid,
Alexandrum Pheraeum, quo animo vixisse
arbitramur? qui (vt scriptum legimus) cum
vxorem Theben admodum diligeret, tamen
ad eam ex epulis in cubiculum veniens, bar-
barum, et eum quidem, vt scriptum est,
compunctum notis Threiciis, districto gladio
iubebat anteire, praemittebatque de stipato-
ribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres,
et, ne quod in vestimentis occultaretur te-
lum, exquirerent. O miserum, qui fidelio-
rem et barbarum et stigmatiam putaret,
quam coniugem! Nec eum fefellit: ab ea
enim est ipse propter pellicatus suspicionem
interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta
est, quae, premente metu, possit esse diu-
turna. Testis est Phalaris, cuius est praeter
ceteros nobilitata crudelitas, qui non ex infi-
diis interiit, vt is, quem modo dixi Alexan-
der: non a paucis, vt hic noster; sed in quem
vniuersa Agrigentorum multitudo impetum
fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium
reliquerunt, vniuersique se ad Pyrrhum con-
tulerunt? Quid? Lacedaemonios, iniuste
imperantes, nonne repente omnes fere socii
deseruerunt, spectatoresque se otiosos prae-
buerunt Leuctricae calamitatis?

CAP. VIII. Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verum tamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro focis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mitos, aut necessarii. Regum, populorum, nationum portus erat et refugium fenatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque ex hac vna re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si focios aequitate et fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terrae verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem et disciplinam iam antea minuebamus; post vero Syllae victoriam penitus amisimus. Desitum est enim videri quidquam in focios iniquum, cum extitisset in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet et bonorum virorum et locupletium, et certe ciuium, praedam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foediore, non singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias regionesque vno calamitatis iure comprehenderet. Itaque, vexatis et perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari triumpho Massiliam vidimus, et ex ea vrbe triumphari,

ri, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa praeterea commemorarem nefaria in focios, si hoc vno sol quidquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad vnum tanta peruenisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec vero vnumquam bellorum ciuilium semen et causa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam et meminerint, et sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo: idem sexto et tricesimo anno post, a sceleratiore hasta non recessit: alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor vrbis. Ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis, numquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modo stant, et manent, iique ipsi iam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus, atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse et diligi maluimus. Quae si populo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt; quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, beneuolentiae vim esse magnam, metus imbecillam: sequitur; vt disseramus, quibus rebus

possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis, a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium. Haec enim est vna res profus, vt non multum differat inter summos et mediocres viros; eaque vtrisque est propemodum comparanda. Honore, et gloria, et beneuolentia ciuium fortasse non aequae omnes egent, sed tamen si cui haec suppetant, adiuuant aliquantum tum ad cetera, tum ad micitias comparandas.

CAP. IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adiuuifrandis adiuuat plurimum. Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. Haec autem, si est simpliciter breuiterque dicendum, quibus rebus parantur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque

que quibus
vniuersum
mus. Ac
dixi, bene
quidem be
autem loc
mouetur,
Vehement
uetri ipsa
nescientia
tutum,
rum et
quod h
per se
tura et
quali per
virtutibus
tutes esse
gimur. A
grauissime
le esse le
diazus reb
adepti omi
Nam et is
legere, qua
futura prof
tur, in dis
ren, et co
haec enim

que quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tamquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quae ante dixi, beneuolentiae praecepta videamus: quae quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum et ad facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura et specie sua commouet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemorauimus, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hae quidem causae diligendi grauissimae: possunt enim praeterea nonnullae esse leuiores. Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et cum res agatur, in discrimenque venatum sit, expedire rem, et consilium ex tempore capere posse: hanc enim vtilem omnes existimant, veramque

que prudentiam. Iustis autem et fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad tacendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior est; hoc inuisior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiae iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. Iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia.

CAP. X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso saepe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita se iungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, et vsitatis, cum loquimur de
opi-

opinionem po
Panacius
Erat igitur
tinent, hoc
minum, bo
mirantur ig
quae magna
adverterunt
peticunt
que eos v
laudibus,
quasdam
despiciunt
bus nihil
rum putat
nur, de
improbos,
et ad facien
tenunt qu
existant.
conuenient
sunt, ut di
nulla indus
efficiunt il
tantur, et c
vero his vici
obstere.
dominae, m
torquet; et

opinione populari, idque eodem modo fecit Panaetius. Sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum, honore ab iis digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animaduertunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quaedam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant, se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnuunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam iniuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed, de his male existimant. Quamobrem, (vt ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri profunt, vt dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam et voluptates, blandissimae dominae, maiores partes animi a virtute detorquent; et dolorum cum admoventur faces, prae-

praeter modum plerique exterrantur: vita, mors, diuitiae, paupertas, omnes homines vehementissime permouent. Quae qui in vtramque partem excelfo animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla et honesta res obiecta est, totos ad se conuertit et rapit: tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

CAP. XI. Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit, et maxime iustitia (ex qua vna virtute viri boni appellantur) mirifica quaedam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitati anteponit. Maximeque admiratur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: beneuolentiam, quod prodesse vult plurimis: et ob eandem causam, fidem: et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati auiditati rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adiumenta hominum desiderat: in primisque, vt habitas, quibuscum possis familiares con-

ferre

ferre sermo
ciem pra
Solitario
opinio
magis, qu
habebunt
afficiantur
vendunt,
trahendisq
rem geren
vis est, v
scelere
iustitiae
qui vna
eripit; is
quit locu
tur, nisi a
interficiatur
etiam lege
parent, qu
quodlibet
lyris lato,
magna ope
atus Ludian
nostri impe
Laelius, u,
git, et com
repressit, v
Cum igitur

ferre sermones; quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiae necessaria est: eoque etiam magis, quod, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; nullis praesidiis sepi, multis afficientur iniuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cuius tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine vlla particula iustitiae viuere. Nam qui eorum cuiquam, qui vna latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat; aut interficiatur a sociis, aut relinquatur. Quin etiam lege latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obserunt. Itaque propter aequabilem praedae partitionem et Bardylis, Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit, et multo maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Laelius, is, qui sapiens vsurpatur praetor fregit, et comminuit, ferocitatemque eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam

latro-

latronum opes firmet atque augeat; quantum eius vim inter leges et iudicia, in constituta republica, fore putamus?

CAP. XII. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud maiores nostros, iustitiae fruendae causa, videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui maiores opes habebant: ad vnum aliquem confugiebant, virtute praestantem; qui cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari iure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper quaesitum est aequabile: neque enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto et bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inuentae, quae cum omnibus semper vna atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto vero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines, his auctoribus, non posse consequi se, arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese, nam aliter iustitia non esset, tum propter amplificationem

rem honoris
non quae
collocantur
dinet, nec
berales; sic
ratione est
hanc viam
compendium
ra, ut,
Quod si q
ne, et f
vultu, f
tur, vel
agit, at
celeriter,
simulacrum
Testes sum
sed, breuit
va. Tib
tamquam iud
matarum ma
habentur bo
iure caeterum

CAP. X
gloriam vol
que essent,
ut facillime,
aut, et in

nem honoris et gloriae. Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, sed etiam collocandae, quae perpetuos sumtus suppetit, nec solum necessarios, sed etiam liberales; sic gloria et quaerenda et collocanda ratione est. Quamquam praeclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam, et quasi compendiarium, dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed, breuitatis causa, familia erimus contenti vna. Tiberius enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filii, nec viui probabantur bonis, et mortui numerum obtinent iure caesorum.

CAP. XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officiis. Ea quae essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus

ii, qui haberi velimus; tamen quaedam praecpta danda sunt. Nam si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis et nominis; aut a patre acceptam, (quod tibi, mi Cicerè, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortuna, in hunc oculi omnium coniciuntur, atque in eum, quid aget, quemadmodum viuat, anquiritur; et tamquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima aetas propter humilitatem et obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac iuuenes esse coeperunt, magna spectare, et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi aetati, verum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem aetas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alae alteri praefecisset, magnam laudem et a summo viro et ab exercitu consequere, equitando, iaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem haec oratio suscepta

non

ion de r
mobrem
igitur in r
opera am
quas perle
res sunt;
igitur com
tum piec
lentia. F
tem cog
claros, e
reipublic
quentes
eorum
rint ad im
opinionem
P. Musii e
quidem Cra
lucens, no
ipse peperit
tione nobili
exercetur,
molthene ac
ostendit, id
quod etiam
ditari.

CAP. XI
orationis, q

non de te est, sed de genere toto: quambrem pergamus ad ea, quae restant. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quam corporis: sic hac res, quas persequimur ingenio ac ratione, grauiiores sunt, quam illae, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, et sapientes viros, bene consulentes reipublicae, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem et innocentiae et iuris scientiae, P. Mucii commendauit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa. Et, qua aetate qui exercentur, laude affici solent, (vt de Demosthene accepimus) ea aetate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

CAP. XIV. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo fit, in altera

tera contentio: non est id quidem dubium, quin, contentio orationis maiorem vim habeat ad gloriam. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Exstant epistolae et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus,) quibus praecipunt; ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando deliniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe vniuersam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem, qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mista modestiae grauitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plura causarum genera, quae eloquentiam desiderant, multaque in nostra republica adolescentes et apud iudices, et apud senatum dicendo laudem affecti sint, maxima admiratio est in iudiciis, quorum ratio duplex est: nam et ex accusatione, et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persaepe est. Dixi paulo ante

de

de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius; etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem ciuem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est saepe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicae causa, ut ii, quos ante dixi; aut vlciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardinis; pro M. Albutio Iulius: in accusando etiam M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non saepe certe. Sin erit, cui faciendum sit saepius, reipublicae tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci saepius, non est reprehendum; modus tamen adfit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam fordidum ad famam, committere, ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum, et ad conseruationem datam, ad bonorum pestem perniciemque conuertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item habendum

est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in caussis verum sequi: patroni, nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere, praesertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panaetio. Maxime autem et gloria paritur, et gratia defensionibus; eoque maior, si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgerique videatur. Ut nos et saepe alias, alias, et adolefcentes, contra L. Sullae dominantis opes pro Sexto Roscio Amerino, fecimus: quae, ut scis, exitat oratio.

CAP. XV. Sed, expositis adolescentium officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est haec posterior, locupleti praesertim: sed illa lautior ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaust.

ti. Ita bene
quo in p
vi possi
indulsi, be
opo plurim
gne facien
confutatio
et tanquam
promerendi
Alexandru
largitione
detur.
isam spes
fore, quae
ut Mace
srum et
militum
gi: melius
lam esse dix
pi, atque a
rator. Hoc
mus amari
dubium est,
flet ex ope
et laetis par
nonnumquam
benignitatis
et saepe id
re familiari

rit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos, uti possis. At qui opera, id est, virtute et industria, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Praeclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum confectetur. *Quae te, malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia currupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et praebitorem sperent fore?* Bene ministrum et praebitorem; quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptellam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc illo filio: sed praeeptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quae conficitur ex opera et industria, et honestior fit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus: nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est, et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter at-

que moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. Cum enim dando egere coeperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentiae comparandae causa benefici esse velint: non tanta studia asse velint: non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ita referanda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus saepissime usurpatum, iam in prouerbii consuetudinem venit, *largitionem fundum non habere*. Etenim quis potest modus esse, cum et idem, qui consueuerunt, et idem illud alii desiderent?

CAP. XVI. Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatus, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam omnino sint relicturi. Li

bera-

berales autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt, aut aes alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum colloca-
 tione adiuuant, aut opitulantur in re vel quaerenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de diuitiis scripsit: in quo multa prae-
 clare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia, et apparatione popularium munerum, taliumque sumtuum facultatem fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo et maior videtur, et certior. Quanto Aristoteles grauius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quae fiunt ad multitudinem deliniendam! At ii, qui cum ab hoste obsidentur, si emere aquae sextarium mina cogantur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus iacturis infinitisque sumtibus nihil nos magnopere mirari; cum praesertim nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breue exiguumque tempus, eaque a leuissimo quoque; in quo tamen ipso, vna cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, haec pueris, et mulierculis, et ser-
 uis,

uis, et feruorum simillimis liberis esse grata; graui vero homini, et ea, quae fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra ciuitate inuenterasse iam a bonis temporibus, vt splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus, cum cognomine diues, tum copius, functus est aeditio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima aeditate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides.

CAP. XVII. Vitanda tamen est suspicio auaritia. Mamerco, homini diuitissimo, praetermissio aeditatis consulatus repulsam attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus, nos ipsi vt fecimus: et, si quando aliqua res maior, aut vtilior populari largitione acquiritur; vt Oresti nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Sejo, vi-

tio

tio datum est, quod in annonae caritate asse-
 modium populo dedit. Magna enim se, et
 inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando
 erat aedilis, nec maxima liberauit. Sed ho-
 nori summo nuper nostro Miloni fuit, quod
 gladiatoribus emtis reipublicae caussa, quae
 salute nostra continebatur, omnes P. Clodii
 conatus, furoresque compressit. Caussa igitur
 largitionis est, si aut necesse est, aut vtile.
 In his autem ipsis mediocritatis regula
 optima est. L. quidem Philippus, Q. filius,
 magno vir ingenio, in primisque clarus, glo-
 riosi solebat, se sine vilo munere adeptum esse
 omnia, quae haberentur amplissima. Dicebat
 idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc
 quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine
 honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus,
 nostro quidem anno, quod contigit eorum
 nemini, quos modo nominavi, sane exiguus
 sumtus aedilitatis fuit. Atque etiam
 illae impensae meliores, muri, naualia, portus,
 aquarum ductus, omniaque, quae ad
 usum reipublicae pertinent. Quamquam
 quod praesens tamquam in manum datur, iu-
 cundius est: tamen haec in posterum gratiora.
 Theatra, porticus, noua templa, verecundius
 reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi
 non probant, ut et hic ipse Panactius, quem
 multum in his libris secutus sum, non

non interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea coniecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est.

CAP. XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, et eius, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitata. In his tamen, qui se adiuuari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium et diligentiam adhibere: Nam praeclare Ennius:

Ben facta male locata malefacta arbitror.
 Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas

commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam reipublicae utilis est, redimi e seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Haec est grauium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantium. Conueniet autem, cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis, aequum et facilem, multis de iure suo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita,

vt illiberalitatis auaritiaequae absit suspicio. Possesse enim liberalitate vti, non spoliante se patrimonio, nimirum is est pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, vt mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicae est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer vtile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse. Ita enim instituisse, et villicis imperauisse, vt omnia praeberentur, quicumque Leciades in villam suam diuertisset.

CAP. XIX. Quae autem opera, non largitione, beneficia dantur, haec tum in vniuersam rempublicam, tum in singulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Iraque cum multa praecleara maiorum, tum quam optime constituti iuris ciuiliis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc

con-

confusion
principi
omnes
splendor
quod eo
qui om
fer, sic
ra, gra
dos hon
finitima
et orn
lius,
rum,
ergo a
tis prim
et facile
moribus
et gratia
tia late
hoc quo
tue, ne d
reret, ne
Sed tamen
ribus, que
cioribus
Cum aut
quidem,
et tamen
pauentem,

confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera, grata multis, et ad beneficiis obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauior facultas, et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a maioribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, et non grauate, et gratuito defendentis, beneficia et patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem, ni uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. Sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut disertis: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus et magistris-

stratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi, (est enim in promptu) vt animum aduertant, cum iuuare alios velint, ne quos offendant. Saepe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiae est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officii erit id, quod violatum est, compensandum.

CAP. XX. Sed cum in hominibus inuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est procliuē, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, et optimi viri caussae non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quae natura rerum sit. Nimirum enim inopis ille, si bonus est vir, etiam si referre

referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidisse, et qui reddiderit, non habere; gratiam autem et qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis magnum aliquod acceperint, atque etiam a se postulari, aut exspectari aliquid suspicantur: patrocínio vero tuo se vfos et clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in vno illo, aut forte in liberis eius maneat gratia: sin autem inopem, probum tamen, et modestum; omnes non improbi humiles, (quae magna in populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus, Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themisto-

cles est auctor adhibendus; qui cum confule-
retur vtrum bono viro pauperi, an minus pro-
bato diuiti filiam collocaret: *Ego vero*, in-
quit, *malo virum, qui pecunia egeat, quam*
pecuniam, quae viro. Sed corrupti mores,
deprauatique sunt admiratione diuitiarum:
quarum magnitudo quid ad vnumquemque no-
strum pertinet? Illum fortasse adiuuat, qui
habet, ne id quidem semper. Sed fac iuua-
re, potentior sane sit; honestior vero quo-
modo? Quodsi etiam bonus erit vir, ne im-
pediant diuitiae, quo minus iuuetur, modo
ne adiuuent: sitque omne iudicium, non
quam locuples, sed qualis quisque sit. Ex-
tremum autem praeceptum in beneficiis,
operaque danda est, ne quid contra aequita-
tem contendas, ne quid per iniuriam. Fun-
damentum enim perpetuae commendationis
et famae est iustitia, sine qua nihil potest esse
laudabile.

CAP. XXI. Sed quoniam de eo gene-
re beneficiorum dictum est, quae ad singulos
spectant: deinceps, de iis, quae ad vniuersos,
quoque ad rempublicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim
eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues perti-
neant, partim singulos vt attingant, quae
sunt etiam gratiora. Danda est opera omni-

no,

no, si possit
singulis con-
sit, ut
Gracchi in
riebar igno-
et republi-
ergo et
ris. In p
republica
tenet,
deminutio
in tribu
quam tan-
eo vehem-
cum in ag-
male: non
zum, qui r
ad aequatio-
ne quae pe-
causam max-
ciuitatesq-
ce natura,
spe cultiva-
dia quareho-
(quod apu-
propter aer-
bellorum)
ne eueniat,
Sic qua nec-

no, si possit, vtrisque, nec minus, vt etiam singulis consulatur, sed ita, vt ea res aut proficit, aut certe non obfit reipublicae. C. Gracchi frumentaria magna largitio: exhauriebat igitur aerarium: modica M. Octauii, et reipublicae tolerabilis, et plebi necessaria; ergo et ciuibus, et reipublicae salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui reipublicam administrabit, vt suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice deminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer se moderatum praebuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: *non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio et ad aequationem bonorum pertinens: qua peste quae potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, vt sua tenerent, reipublicae ciuitatesque constitutae sunt. Nam etsi, duce natura, congregabantur homines, tamen, spe custodiae rerum suarum, urbium praesidia quaerebant. Danda etiam opera est, ne, (quod apud maiores nostros saepe fiebat, propter aerarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) tributum sit conferendum; idque ne eueniat, multo ante erit prouidendum. Sin qua necessitas huius muneris alicui rei-

publicae obuenerit, (malo enim alteri, quam nostrae, ominari, neque tamen, de nostrae, sed de omni republica disputo,) danda erit opera, ut omnes intelligant) si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae: quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare. Est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotii, et muneris publici, ut auaritiae pellatur etiam minima suspicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna referuauisset, et tum essem natus, si quando Romani dona accipere coepissent! non essem passus diutius eos imperare. Nae illi multa saecula exspectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rempublicam inuasit. Itaque facile patior, tum potius Pontium fuisse; siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, et proximae quaeque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus et iudiciis, expilatio direptione

que

que sociorum
mus.

CAP. XI
tius, quod
sed in illo
non homini
illorum. O
maxima, t
rarum per
ris prode
hic nihil
minis sem
Africanus
euerit.
fuit L. M
copiosissima
tam ornare
Quamquam,
tur mihi orn
trius, (ut ec
oratio,) qua
cipibus, re
bere enim q
turpe est, fe
Itaque quod
Spartam uul
ram; in vide
sed et omnib

que fociorum, non nostra virtute valeamus.

CAP. XXII. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. Quidni laudet? sed in illo alia maiora. Laus abstinentiae, non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus est Paullus: tantum in aerarium pecuniae inuexit, vt vnus imperatoris praeda fidem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam praeter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior, Carthagine euerfa. Quid? qui eius collega in censura fuit L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam maluit. Quamquam, Italia ornata, domus ipsa videtur mihi ornatior. Nullum igitur vitium tetricius, (vt eo, vnde digressa est, referat se oratio,) quam auaritia, praesertim in principibus, rempublicam gubernantibus, Habere enim quaestui rempublicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium, Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, *Spartam nulla re alia, nisi auaritia perituram*; in videtur non solum Lacedaemoniis; sed et omnibus opulentis populis praedixisse.

Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt, quam abstinentia et continentia. Qui uero se populares uolunt, ob eamque causam aut agrariam remtentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicae; concordiam primum, quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae: deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) ciuitatis atque urbis, ut sit libera, et non sollicita suae rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reipublicae ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere uoluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. At uero ille, quid accipit iniuriam, et meminit, et prae se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam ualent. Non enim numero haec iudicantur sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis, aut etiam saeculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat?

CAP. X
genus La
pulerunt
rea apud
que tempo
ut et tyran
miraremm
blica dilab
di, sed et
tagionibus
profectae
Gracchos
Africani
perdideru
laudatur,
annos a
Sicyonem
tus. Cum
oppressisset
eius ciuitati
publicam a
magnum an
nibus diffie
restruere,
egere iniqu
ginta annor
aequum pu
spatio multa
multa docu

CAP. XXIII. Ac propter hoc iniuriae genus Lacedaemonii Lyfandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, (quod numquam antea apud eos acciderat) necauerunt: ex eoque tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni exsisterent et optimates exterminarentur, et praeclarissime constituta respublica dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciam euerit contagionibus malorum, quae a Lacedaemoniis profectae, manarunt latius. Quod? nostros Gracchos, Tib. Gracchi, summi viri, filios Africani nepotes, non agrariae contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem clandestino introitu vrbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exfules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, remque publicam aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerneret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moueri non nimis aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus; multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria: iudi-

cavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum iussit esse: isque celeriter ad Ptolemaeum, suum hospitem venit, alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle causamque docuisset: a rege opulento vir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant: perfecitque aestimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, et possessionibus cederet: aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quid tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, concordia constituta, sine querela discederent. O virum magnum dignumque, qui in nostra republica natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut bis iam vidimus) hastam in foro ponere, et bona civium voci subicere praconis. At ille Graecus, (id quod fuit sapientis et praestantis viri,) omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non di-

finellere, et
inere.
Ut, cum eg
pendent, tu
est alius,
na? Tabul
menti, nisi
eam in hab

CAP.

alienum,
dum est;
test: non
dant, de
vlla res
quam fides
necessaria
quam venen
sile, ne sol
ta res est ab
quibus sic
republica to
aes alienum
difficilium e
solventi ne
hic nunc vi
cogitarat, e
terisset. T
vi hoc ipsum

diuellere, atque omnes aequitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, aedificarim, tuear, impendam, tu, me inuito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulae vero nouae quid habent argumenti, nisi, vt emas mea pecunia fundum; cum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

CAP. XXIV. Quamobrem, ne sit aes alienum, quod reipublicae noceat, prouidendum est; quod multis rationibus caueri potest: non, si fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius rempublicam continet, quam fides: quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solueretur. Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine: quibus sic restiti, vt hoc tantum malum de republica tolleretur. Numquam nec maius aes alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quae cogitabat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiamsi

I 5

caussa

caussa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, vt aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur; in primisque operam dabunt, vt iuris et iudiciorum aequitate suum quisque teneat: et neque tenuiores propter humilitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia: praeterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec maghorum hominum sunt: haec apud maiores nostros factitata: haec genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate reipublicae magnam ipsi adipiscuntur et gratiam, et gloriam. In his autem vtilitatum praeceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praeterita censet esse a Panaetio, valetudinis curationem et pecuniae. Quas res a summo philosopho praeteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe vtilis. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis; et obseruatione, quae res aut prodesse soleant, aut obesse: et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa; et praetermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam haec pertinent. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudine: conseruari autem diligentia, et par-

perfunctio;
res com
securus
scribitur:
mus, qua
conuertim

CAP.
quoniam
praetermi
corporis
cum cor
externa
externis
Valere v
poris, ex
quam ma
se corpori
anteponar
autem, ut
rubicis. F
est Cato
quid maxim
spondit: B
tis bene pa
re. Quid
qui quaesit
Cato, Qu
Ex quo, et

parfimonia; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista fere aetate cum esse mus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum conuertimus.

CAP. XXV. Sed vtilitatum comparatio quoniam hic locus erat quartus, a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. Nam et corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, et ipsa inter se corporis, et externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparatur: Valere vt malis, quam diues esse. Cum corporis, externa hoc modo: Diues esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: vt bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitiis, vectigalia vrbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: a quo cum quaereretur, quid maxime in re familiari expediret? respondit: Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere. Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quaesierat, dixisset, Quid foenerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, et multis aliis, intelligi debet, vtilita-

litatum comparationes fieri solere, recteque hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius a quibusdam optimis viris, ad medium Ianum sedentibus, quam ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCVM FILIVM

LIBER III.

CAP. I.

Publium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato, fuit fere eius ac qualis, *Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum so-*
lus

lus esset. Magnifica vero vox, et magno viro ac sapiente digna: quae declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus: nam et a republica forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur, et ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, saepe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec haec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a republicae pulcherrimis muneribus otium sibi fumebat aliquando, et a coetu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est; extincto enim senatu, deletisque iudiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant; abdimus nos, quantum licet

cet, et saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea et otio fruor non illo quidem, quo debeat is, qui quondam perperisset otium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio assequebatur: nulla enim eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeque earum rerum, quas cogitando consequabatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque conuertimus. Itaque plura breui tempore, euerfa, quam multis annis, stante republica, scripsimus.

CAP. II. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec vlla pars eius inculta ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque viuendi praecepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo nostro, principe huius memoriae philo-

philosopho
acciper
talius
re, nec
audire.
qui vitan
haud sci
sullines
tandae in
nonnulla
praeter
ad qu
rum ar
pissimum
ritatem,
niti anim
re, (si d
luptas) ta
minas, v
nobis, tu
hactenus:
gratia scrip
propone
igitur, qu
ratissime d
ne quadam
tribus gen
berare hor
licent, v

philosophorum, haec te assidue audire atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tua vocibus vndique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi: sustines enim non paruam expectationem imitandae industriae nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus praeterea graue et Athenarum, et Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et vrbs auctoritatem, et magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si descendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac, vt efficias: neue committas, vt, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed haec haectenus: multa enim saepe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositae diuisionis reuertamur. Panetius igitur, qui sine controuersia de officiis accuratissime disputauit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent, vno, cum dubitarent, honestumne
id

id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, vtilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni opoteret, de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exfoluit, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panaetium, posteaquam eos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breuiter esse tactum in quibusdam commentariis; praesertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panaetio praetermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset vtilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panaetii tertium est; an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panaetio susceptum sit, sed relictum: nam qui e diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Praeterea in extremo libro tertio, de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola,

Ru-

Nullum
autem
Coe. V
inchoat
pulchrit
aufereb
missis,
quae pe
pericu

CA
dubitan
tiam pa
rit, a
Nam si
Stoicis
ita sum
poretic
parte col
labent:
quam po
re. Ita
solum e
laerentia
dem ita
nelum e
vile quid
si is esset
colendam

Rutilium Rufum dicere solere, quī Panaetium audierat, ut nemo pictor esset inuentus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat:) sic ea, quae Panaetius praetermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quae perfecisset, praestantiam, neminem esse persecutum.

CAP. III. Quamobrem de iudicio Panaetii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem execrari solitum eos, qui primum haec, natura cohaerentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assenti, ut, quidquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panaetius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis

K

esset;

esset, ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, vtilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quae autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videtur, eiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, conuenienter naturae viuere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper: cetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparisonem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute diuelli vumquam potest, in iis autem, in quibus sapientia perfecta honestum nullo modo, similitudines honesti esse possunt. Haec enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, ea eommunia sunt, et late patent, quae et ingenii bonitate multi assequuntur, et progressionem discendi.

Illud

illud autem
pellant,
ut idem
praeter
test. C
media o
tur esse
quid ab
quatenus
termini
ris vti
delecte
laudan
quod n
ignaros
viri sit
docti a p

CAP.
his libris
honesti
propria,
muna,
virtutis
cum duo
viri com
Aristideus
sententiam
sepantibus

Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et, ut iidem dicant, omnes numeros habet, nec, praeter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat praetermissum. Quod item in poëmaticis et picturis vsu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quae laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod infit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, quid iidem, quid in vnaquaque re vitii sit, nequeant indicare: itaque cum sunt docti a peritis, facile desistunt sententia.

CAP. IV. Haec igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quaedam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes; in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristideusue iusti nominantur, aut ab illis, fortitudinis, aut ab his iustitiae, tamquam a sapientibus, petitur exemplum: nemo enim

horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. Nec ii, qui sapientes habiti sunt et nominati, M. Cato, et C. Laelius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis vniquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conseruandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed haec quidem de iis, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt praeponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod vtile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panaetium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod vtile videatur, quam quod honestum; sed haec etiam
inter

inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Saepe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest maius esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si qui tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo utilitas bonestatem? imo vero honestatem utilitas secuta est. Itaque ut sine vllō errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quaedam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem haec formula Stoicorum rationi, disciplinaeque maxime consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quod, quamquam a veteribus Academicis, et a Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur

utilia: tamen splendidius haec ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honestum: quam ab his, quibus honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere.

CAP. V. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit consuetum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet, alterum, disrupti necesse est eam, quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si vnum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret, se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum detrahatque, quod cuique possit, emolumentum sui gratia, societas hominum et communitas euertatur, necesse est. Nam sibi ut quisque malit, quod
ad

ad vsum vitae pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, vt aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, vt non liceat sibi commodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse ciuium coniunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturae ratio, quae est lex diuina et humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere,) nunquam committet, vt alienum appetat, et id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam excellentia animi et magnitudo: itemque comitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam diuitiae: quae quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum vtilitate communi, magni animi et excelsi est; detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiusdem. Itemque, magis est secundum naturam, pro omnibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuan-

dis, maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio coelestium collocavit: quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus, copiis; ut excellas etiam pulchritudine et viribus. Quocirca optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturae obedientem homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? si fugiendum id quidem censet, sed et multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunae vitium animi vitium gravius existimat.

CAP. VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque et universorum, quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consortio.

tio. Atque si etiam hoc natura praescribit,
 ut homo homini, quicumque sit, ob eam
 ipsam causam, quod is homo sit, consultum
 velit: necesse est, secundum eandem naturam
 omnium utilitatem esse communem. Quod
 si ita est, vna continemur omnes et eadem
 lege naturae: idque ipsum si ita est, certe
 violare alterum lege naturae prohibemur: ve-
 rum autem primum; verum igitur et extre-
 mum. Nam illud quidem absurdum est, quod
 quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil
 detracturos, commodi sui causa: aliam ratio-
 nem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil
 iuris, et nullam societatem, communis utili-
 tatis causa, statuunt esse cum civibus: quae
 sententia omnem societatem distrahit civitatis.
 Qui autem civium rationem dicunt haben-
 cam, externorum negant; hi dirimunt com-
 munem humani generis societatem: qua sub-
 lata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iusti-
 tia funditus tollitur: quae qui tollunt, etiam
 aduersus deos immortales impii iudicandi
 sunt. Ab iis enim constitutam inter homi-
 nes societatem euertunt: cuius societatis ar-
 ctissimum vinculum est, magis arbitrari esse
 contra naturam, hominem homini detrahere,
 sui commodi causa, quam omnia incommo-
 da subire vel externa, vel corporis, vel etiam
 ipsius animi, quae vacent iustitia. Haec enim

vna virtus omnium est domina et regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: Nonne igitur ſapiens, ſi fama ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minime vero. Non enim mihi eſt vita mea vtilior, quam animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hacc ad iudicandum ſunt facillima. Nam, ſi quid ab homine ad nullam partem vtili, tuae vtilitatis cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturae legem: ſi autem is tu ſis, qui multam vtilitatem reipublicae atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis: ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſi autem id non ſit eiſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid huiſmodi. quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta. Itaque lex ipſa naturae, quae vtilitatem hominum conferuat et continet, decernit proſecto, vt ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum fortemque virum transferantur res ad
vi-

viendum me
um de
hoc ita faci
mans, ſeleq
ad iniuriam
vilitati co
ſaepe eorum
quod ad P
eſt: nulla
ſed potius
contra na
honestum
peſtiferum
munitate
membra q
guine et
et nocent
in figura h
hae a com
ris ſegregan
ſtiones eom
officium eſt

CAP. V
Panaetium
caſus, aut
ſer: ad qua
ribus libris
reſpici poſſ

vitendum necessariae: qui si occiderit, mul-
 tum de communi utilitate detraxerit: modo
 hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existi-
 mans, seseque diligens, hanc causam habeat
 ad iniuriam. Itaque semper officio fungetur,
 utilitati consulens hominum, et ei, quam
 saepe commemoro, humanae societati. Nam
 quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium
 est: nulla enim nobis societas cum tyrannis,
 sed potius summa distractio est: neque est
 contra naturam, spoliare eum, si possis, quem
 honestum est necare, atque hoc omne genus
 pestiferum atque impium ex hominum com-
 munitate exterminandum est. Etenim, vt
 membra quaedam amputantur, si et ipsa san-
 guine et tamquam spiritu carere coeperunt,
 et nocent reliquis partibus corporis: sic ista
 in figura hominis feritas, et immanitas bel-
 luae a communi tamquam humanitate corpo-
 ris segreganda est. Huius generis sunt quae-
 stiones omnes eae, in quibus ex tempore
 officium exquiritur.

CAP. VII. Eiusmodi igitur, credo, res
 Panaetium persecuturum fuisse, nisi aliquis
 casus, aut occupatio consilium eius peremis-
 set: ad quas ipsas consultationes ex superio-
 ribus libris satis multa praecepta sunt, quibus
 perspici possit, quid sit propter turpitudinem
 fugien-

fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato et prope iam absoluto, tamquam fastigium imponimus: ut geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius, quae volunt, explicent: sic ego te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, praeter id, quod honestum sit, propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi vtrumvis satis est: et cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec praeterea quidquam probabile. Ac primum Panaetius in hoc defendendus est, quod non vtilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit, (neque enim ei fas erat) sed ea, quae videntur vtilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur; negatque, vllam pestem maiorem in vitam hominum iuavisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando anteponeamus vtilia honestis, sed ut ea sine errore diiudicemus, si quando incidissent, induxit eam, quae videtur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur

clim) Marce
de hac pa
quod quidem
manus mea

CAP. V
vtilitatis ob
Sed si, cu
nem videas
vtilitatis at
da est; se
ibi vtilitatis
est tam
(recta en
natura de
nihilque tan
tas: certe i
esse non po
nati sumus,
Zenoii vtilium
gravior habe
Aristocli pla
fit, id esse ar
quod autem
quid honestu
num non pr
le vtilium est
ab honesto.
fida testame

citur) Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panaetium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis quae in manus meas venerunt.

CAP. VIII. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, commoueri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit, tunc non utilitas relinquenda est; sed intelligendum, vbi turpitudinis fit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudinis, (recta enim et conuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas et turpitudinis esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (vt Zenoni visum est), aut certe omni pondere grauior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe vtile; ita quidquid honestum, id vtile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod vtile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc ficiae, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, pecuniatus,

latus, expilationes, direptionesque faciorum et civium: hinc opum nimirum potentiae non ferendae: postremo etiam in liberis civitatibus regnanti existunt cupiditates, quibus nihil nec taetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumentum enim rerum fallacibus iudiciis vident: poenam, non dico legum, quas saepe perumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (est enim totum sceleratum, et impium) qui deliberant, vtrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio, atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes, opinioque remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinosum, nihil incontinenter esse faciendum.

CAP. IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, aeneumque equum, (vt ferunt fabulae) anim-

animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito: quem vt detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam eius annulli ad palmam conuerterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaque hac opportunitate annuli vsus, reginae stuprum intulit, aequae adiutrice regem dominum interemit, sustulitque, quos obstare arbitrabatur: nec in his cum quisquam facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae, Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quaeruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero illi, aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Haec est vis huius annuli, et huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum, sisne facturus? Negant, id fieri posse,

posse: nequam potest id quidem. Sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane: negant enim posse, et in eo perstant; hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint: non quaerimus, possintne celare; sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse, concedant. Sed iam ad propositum reuertamur.

CAP. X. Incidunt saepe multae causae, quae conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est, sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, nomenque Tarquiniolorum, et memoriam regni esse tollendam: quod erat utile, patriae consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet.

Ita.

Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: et tamen muri causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem, neque satis idoneam. Peccauit igitur; pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, cum his ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, ut multa: *Qui stadium, inquit: currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri deripere, ius non est.* Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis: quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed huius generis totius breue et non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, diuitiae, voluptates, cetera generis eiusdem, haec amicitiae

nunquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si iudex quidem erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit, ut orandae liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero iurato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse diuinius. Itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, **QVAE SALVA FIDE FACERE POSSIT.** Haec rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi: nam si omnia facienda sint, quae amici velint, non amicitiae tales, sed coniurationes putandae sint. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus si alter eius sistendi, ut, si ille non reuertisset, moriendum esset ipsi: qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem

idem ty
tercium

CAP.

detur in
est, comp
leat hone
honestu
fides ame
quem ex
litatis ip
ut in Co
etiam A
netis, q
derentur,
imminebat
Piraeo: se
eum homin
nus, max
etiam, qui
eosque
notros, Pa
qui eius n
quam toler
Crassus et
peregrinos,
clara, in
prie honest
rum est not

fidem tyrannus, petiuit, vt se ad amicitiam tertium adscriberent.

CAP. XI. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiae. sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed vtilitatis specie in republica saepissime peccatur, vt in Corinthi disturbance nostrae. Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur. Hoc visum est vtile: nimia enim imminebat, propter propinquitatem, Aeginae Piraeo: sed nihil, quod crudele, vtile; est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eosque exterminant, vt Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est, non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus et Scaeuola: vsu vero vrbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa praeclara, in quibus publicae vtilitatis species prae honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cum saepe, tum

maxime bello Punico secundo: quae, Can-
 nensi calamitate accepta, maiores animos ha-
 buit, quam vñquam rebus secundis: nulla
 timoris significatio, nulla mentio pacis, tanta
 vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscuret.
 Athenienses cum Persarum impetum nullo mo-
 do possent sustinere, statuerent iue, vt, vrbe
 relicta, coniugibus, et liberis Troezene de-
 positis, naues conscenderent, libertatemque
 Graeciae classe defenderent: Cyrsilum quen-
 dam, suadentem, vt in vrbe manerent, Xer-
 xemque reciperent, lapidibus obruerunt. At-
 que ille vtilitatem sequi videbatur: sed ea
 nulla erat, repugnante honestate. Themis-
 tocles post victoriam eius belli, quod cum
 Persis fuit, dixit in concione, se habere con-
 silium reipublicae salutare, sed id sciri, opus
 non esse. Postulauit, vt aliquem populus
 daret, quicum communicaret: datus est Ari-
 stides. Huic ille, classem Laedaemoniorum,
 quae subducta esset ad Cytheum clam incendi
 posse; quo facto frangi Lacedaemoniorum opes
 necesse esset. Quod Aristides cum audiisset,
 in concionem magna expectatione venit: dixit-
 que, perutile esse consilium, quod Themis-
 tocles afferret, sed minime honestum. Ita-
 que Athenienses, quod honestum non esset,
 id ne vtile quidem putauerunt: totamque
 iam rem, quam ne audierant quidem, auc-
 tora

ere Aristi-
 nos, qu-
 habemus.

CAP.

id numqu-
 id, quod
 enim ipse
 calamitof-
 dixi) sine
 honestate
 repugnet
 coniungit
 Si (ex
 Rhodum
 xeni in h
 que anno
 plures mer
 que in cur
 Rhodum,
 za silencio
 eius deho
 mus, qui
 turpe iudi-
 fit. In hu
 bonio vide
 aliud Antip
 timo. A
 re quid om

toꝛe Aristide repudiauerant. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus.

CAP. XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse vtile, ne tum quidem, cum id, quod esse vtile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt, (vt supra dixi) saepe caussae, cum repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hae sunt quaestiones; Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum adue- xerit in Rhodiorum inopia et fame, summa- que annonae caritate; si idem sciat, com- plures mercatores Alexandria soluisse, naues- que in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo fingimus; de eius deliberatione et consultatione quaeri- mus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, turpe sit, an non sit. In huiusmodi caussis aliud Diogeni Baby- lonio videri solet, magno et graui Stoico, aliud Antipatro, discipulo eius, homini acu- tissimo. Antipatro omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod venditor norit, emtor

ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere; cetera sine insidiis agere, et quoniam vendat, velle quam optime vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia. Cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid ais? tu, cum hominibus consulere debeas, et seruire humanae societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturae, quibus parere, et quae sequi debeas, vt vtilitas tua, communis vtilitas sit, vicissimque communis vtilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic. Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura deorum sit; qui sit finis bonorum, quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: sed non, quidquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero, (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura coniunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed num ista societas talis est, vt nihil suum cuiusque sit? quod si ita est; ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

CAP. XIII. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit, tamen,

tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedit, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentia sint, et habeantur salubres, ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes: male materiatae, ruinosae: sed hoc, praeter dominum, nemo sciat; quaero, si hoc emtoribus venditor non dixerit, aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id iniuste, an improbe fecerit? Ille vero, inquit Antipater. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis fancitum est,) si hoc non est, emtorem pati rueri, et per errorem in maximam fraudem incurere? plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscrispsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si, qui proscrispibunt villam bonam beneque aedificatam, non existimantur sefellisse, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emtoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? sin autem dictum non omne

praestandum est, quod dictum non est, id praestandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si domini iussu ita praeco praedicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, vi id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Haec est illa, quae videtur vilius fieri cum honestis saepe dissensio. Quae diiudicanda sunt. Non enim, ut quaereremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic aedium venditor celare emtores debuisse, Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eos, quorum interest, id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, et cuius hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenii, non iusti, non viri boni, versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Haec tot, et alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

CAP. XIV. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui

qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, et factis litteratus, cum se Syracusas otandi, (vt ipse dicere solebat) non negotiandi causa, contulisset, discitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo inuitare amicos, et vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere vt Canio, si vellet, vt suis: et simul ad coenam hominem in hortos inuitauit in posterrum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, vt argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, et ab his petiuit, vt ante suos hortulos postridie piscarentur; dixitque, quid eos facere vellet. Ad coenam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatus conuiuium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque, quod ceperat, afferebat, ante pedes Pythii pisces abiiciebantur. Tum Canius, Quaesio, inquit, quid est hoc, Pythi, tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, quid mirum? inquit, hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium, hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, vt venderet. Grauate ille primo: quid multa?

impetrat, emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit, et emit instructos: nomina facit; negotium conficit. Inuitat Canius postridie familiares suos, venit ipse mature: scalmum nullum videt. Quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullae, (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent; itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quaeretur, quid esset dolus malus? respondebat: Cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cum sit tot vitii inquinatum.

CAP. XV. Quod si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, vt emat melius, nec, vt vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus etiam legibus erat vindicatus, vt tutela XII tabulis, et circumscriptio adolentium lege Laetoria:

et

et sine
pale
haec v
vxoria
ter bo
eo.
inelle
nos h
maliti
lation
lendu
mend
qui e
que
quam
la, P.
cuius
vendito
re: add
hoc bon
sapien
tulle,
nicies,
stimam
sapien
Vere id
hi cum
dem Rho
us libris

et sine lege iudiciis, in quibus additur, *Ex fide bona.* Reliquorum autem iudiciorum haec verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriae, *Melius, aequius:* in fiducia, *Vt inter bonus, bene agier.* Quid ergo? aut in eo. Quod melius, aequius, potest vlla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Iurer bonos bene agier:* quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, vt ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatore[m] venditor, nec qui contra se liceatur, emtor apponet: vterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scaeuola, P. filius, cum postulasset, vt sibi fundus, cuius emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit, se pluris aestimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; sapientis, negant: vt si minoris, quam potuisset, vendidisset. Haec igitur est illa perniciosa, quod alios bonos, alios sapientes existimant: ex quo Ennius: *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret.* Vere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panaetii, video in iis libris, quos de officio scripsit, Q. Tuberoni,

roni, dicere: Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicae: singulorum enim facultates et copiae diuitiae sunt ciuitatis. Huic Scaeuolae factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest; etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui caussa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed siue simulatio, et dissimulatio, dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est vtile peccare, quia semper est turpe: et quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est vtile.

CAP. XVI. Ac de iure quidem praediorum sancitum est apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: a iure consultis etiam reticentiae poena est constituta. Quidquid enim inest in praedio vitii, id statuerunt, si

ven-

venditor sciret, nisi nominatim dictum esset,
 praestari oportere. Vt, cum in arce augu-
 rium augures acturi essent, iussissentque T.
 Claudium Centumalum, qui aedes in Coelio
 monte habebat, demoliri ea, quorum altitu-
 do officeret auspiciis. Claudius proscripsit
 insulam, vendidit: emit Publius Calpurnius
 Lanarius. Huic ab auguribus illud idem de-
 nuntiatum est. Itaque Calpurnius cum de-
 molitus esset, cognouissetque, Claudium ae-
 des postea proscripsisse, quam esset ab auguri-
 bus demoliri iussus, arbitrum illum adegit,
 quidquid sibi dare, oporteret ex fide bona.
 M. Cato sententiam dixit, huius nostri Ca-
 tonis pater: ut enim ceteri ex patribus, sic,
 qui lumen illud progenuit, ex filio est nomi-
 nandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit:
*Cum in venundando rem eam scisset, et non
 pronuntiaasset, emtori damnum praestari oportere.*
 Igitur ad fidem bonam statuit pertinere,
 notum esse emtori vitium, quod nosset
 venditor. Quod si recte iudicauit: non recte
 frumentarius ille, non recte aedium pestilen-
 tium venditor tacuit. Sed huiusmodi reti-
 centiae iure civili omnes comprehendi non
 possunt: quae autem possunt, diligenter te-
 nentur. M. Marius Gratidianus, propin-
 quus noster, C. Sergio Oratae vendiderat ae-
 des

des eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat: hae Sergio seruiebant, sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gracidianum defendebat Antonius; ius Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere praestari: aequitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostros astutos.

CAP. XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis feras, nec avertaturus? ipsae enim, nullo insequente, saepe incidunt; sic tu aedes proscribas, tabulam, tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quantum video propter deprauationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege fanciri, aut iure ciuili: tamen naturae lege fancitum est.

So-

Societas
est, d
quidem
num in
funt;
Itaque
runt;
tium,
debet.
sticiae
tenem
vinam
mis n
quanti
tuam c
rda: v
sine fra
quid sit
eem Sc
dicbat et
bus adde
nomen e
versari in
tatis, re
catis, q
his magn
cum in
quid que
Quocirca

Societas enim est, (quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissime quidem quae pateat, hominum inter hominum interior eorum, qui eiusdem generis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius ciuile esse voluerunt; quod ciuile non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem ciuile esse debet. Sed nos veri iuris, germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiam nullam tenemus: umbra imaginibus vtimur: eas ipsas vtinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa: Vti ne propter te, fidem tuam captus fraudatusue siem? quam illa auida: vt inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione? Sed, qui sint boni, et quid sit bene magna quaestio est. Q. quidem Scaeuula, pontifex max. summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, ex fide bona: fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas continetur: in his magni esse iudicis, statuere, (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaque malitia,

litia, quae vult illa quidem videri, se esse prudentiam; sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum et malorum: malitia, (si omnia, quae turpia sunt, mala sunt) mala bonis ponit ante. Nec vero in praediis solum ius ciuile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat: sed etiam in mancipiorum venditiones fraus venditoris omnis excluditur: qui enim scire debuit, de sanitate, de furtis, praestat edicto Aedilium. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscientia. Nec vlla perniciēs vitae maior inueniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiae: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria?

CAP. XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vultus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, pécuatoribus, hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi: sed

si haec co
 habentur
 tis hominis
 Graecia Ro
 lus obtiner
 Crassum et
 accatis pot
 esse suspic
 consilii cul
 non repudi
 vt non del
 videntur.
 alterum
 lius M. S
 ferre vol
 hunc dico
 turpem no
 equum, pri
 nihil praeter
 qui non dese
 fuis, cum r
 libro differu
 non modo
 inuicem?
 tus non hon
 blanditiis off
 latione quae
 vtile interdum
 Fallo: nam

sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines eiusdem ætatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? satin hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basiliius M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset heredem: hunc dico patronum agri Piceni et Sabini: (O turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes ciues rem habere, ad Satrium nihil præter nomen peruenire? Etenim, si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat a suis, cum potest; iniuste facit, ut in primò libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuvat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum; non veritate, sed simulatione quaesitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem vtilitatis, quæ honestatis

est regula; qui hoc non peruiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit; res a natura opulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudium, malefidorum, scelerum omnium.

CAP. XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, vt, si digitis concrepauerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irreperere, hac vi non vtatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem vquam suspicaturum. At dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret: homo autem iustus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero, si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit, quibus possit; noceat nemini, nisi laceffitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros heredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec vti-

le esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, Ni bonus vir esset. Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam iudicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset, aut statuisset videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus et officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates nouerat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. Haec, nonne est turpe, dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate prouerbum: cum enim fidem alicuius bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis, nullo resellente, obtinere? Videsne igitur, hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam, digitorum percussione hereditates omnium posse conuerti? Vt enim,

quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante et repugnante natura.

CAP. XX. At enim, cum permagna praemia sunt, est caussa peccandi. C. Marius, cum a spe consulatus longe abesset, et iam septimum annum post praeturam iaceret, neque petiturus vmquam consulatum videretur; Qu. Metellum, cuius legatus erat, summum virum et ciuem, cum ab eo imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum ducere: si se consulem fecissent, breui tempore, aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide iustitiaque discessit, qui optimum et grauissimum ciuem, cuius legatus, et a quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum praetor esset, collegiumque praetorum tribuni plebis adhibuissent, vt res nummaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atque iudicio; constitueruntque,

et omnes fr
derent: et
a sublellis
communiter
et ea res, f
Omnibus vi
quid multa
carior. Ha
in delibera
quo violat
Iud autem
videtur:
tribunis
turpe;
tunc prop
omnium v
notissimam
turpe ne fr
esse vile.
lum Marius
hunc? Ex
tuam, vt v
ma et notio
bonum, m
minari, pr
minus. E
cum vltim
splendorem
quod allere

ut omnes simul in Rostra post meridiem ascen-
 derent: et ceteri quidem alius alio; Marius
 a subsellis in Rostra recta, idque, quod
 communiter compositum fuerat, solus edixit,
 et ea res, si quaeris, ei magno honori fuit.
 Omnibus vicis statuæ: ad eas thus et cerei:
 quid multa? nemo unquam multitudini fuit
 carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines
 in deliberatione nonnumquam, cum id, in
 quo violatur æquitas, non ita magnum; il-
 lud autem, quod ex eo paritur, permagnum
 videtur: ut Mario, præripere collegis et
 tribunis plebis popularem gratiam, non ita
 turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi
 tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed
 omnium vna regula est quam tibi cupio esse
 notissimam: aut illud, quod utile videtur,
 turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur
 esse utile. Quid igitur? possumusne aut il-
 lum Marium, virum bonum iudicare, aut
 hunc? Explica atque excute intelligentiam
 tuam, ut videas, quæ sit in ea species, for-
 ma et notio viri boni. Cadit ergo in virum
 bonum, mentiri emolumentum sui causa, cri-
 minari, præripere, fallere? nihil profecto
 minus. Est ergo vlla res tanti, aut commo-
 dum vllum tam expetendum, ut viri boni et
 splendorem, et nomen amittas? Quid est,
 quod asserre tantum utilitas ista, quæ dici-

tur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem iustitiamque detraxerit? Quid enim interest, vtrum ex homine se quis conferat in belluam, an hominis figura immanitatem gerat belluae?

CAP. XXI. Quid? quid omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur; nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur, plurimum posse alterius inuidia: id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Graecos versus de Phoenissis habebat, quos dicam, vt potero, incondite fortasse, sed tamen, vt res possit intelligi:

*Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.*

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecit. Hanc cupiditatem, si honestam quis esse dicit, amens est; pro-

probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressionem taetram, et detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea ciuitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse vtile: qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio a tanto errore coner auellere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse vtile foedissimum et taeterrimum parricidium patriae: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est, et quidem sic, vt haec duo, verbo inter se discrepare, re tamen vnum sonare videantur. Non habeo, ad vulgi opinionem, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad veritatem coepi reuocare rationem: possunt enim cuiquam esse vtilis angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima? *Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni*, inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo et Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, seruire sibi coëgisset? Hanc tu

quas conscientiae labe in animo censes habuisse? quae vulnera? Cuius autem vita ipsi potest utilis esse, cum eius vitae ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit gloria? Quod si haec vitia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non idem honestum sit.

CAP. XXII. Quamquam id quidem, cum saepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro iudicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum vitro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et cum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum; idque iactum eius a senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga vnus, et grauem aduersarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac
vrbe,

urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriae causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: si ipsae opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filii, sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex senatus consulto liberauisset, ut hae rursus vectigales essent: neque his pecuniam, redderemus. Est ei senatus assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia; utile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam utile; quod non honestum? Potest autem vili imperio, quod gloria sultum esse debet, et benevolentia sociorum, utile esse odium et infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe dissentii. Nimis mihi praefracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus, eoque magis, quo illa ordinum coniunctio ad salutem reipublicae pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum aequam esse dicebat, semper autem addebat: Vincat utilitas, Potius dicet,

ceret, non esse aequum, quia non esset utilis reipublicae, quam, cum utilem esse diceret, non esse aequum, fateretur.

CAP. XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonae familiam non alere. In utramque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an feruuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid? dominus naui, eripietne suum? Minime: non plus, quam si nauigantem in alto eicere de naui velit, quia sua sit: quoad enim peruentum sit eo, quo sumta naui est, non domini est naui, sed nauigantium. Quid, si vna tabula sit, duo naufragi, aequae sapientes: sibi vter rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cuius magis interfit, vel sua, vel reipublicae causa, viuere. Quid, si haec paria in utroque? Nullum erit certamen, sed quasi sorte, aut dimicando victus, alteri cedat alter. Quid si pater sana
expi-

expilet, cuniculos agat ad aerarium: indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria praestat omnibus officiis? Immo vero; sed ipsi patriae conducit, pios eius habere in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? flebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit; minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti patris. Quaerit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat; cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Haec sunt quasi controuersa iura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis, aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Per-

spi-

spicuum iam est, et quid mihi videatur, eaque sit inter eos philosophos, quos nominavi, controuersia.

CAP. XXIV. Pacta et promissa semperne seruanda sint, quae nec vi, nec dolo malo (vt praetores solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento vnumquam postea vteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post incidere in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, vt item eo liceat vti, quid faciendum sit? Cum sit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriae; vitae et saluti consulendum. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento tertium millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, nec ne? Promisisse nollem, et id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, nisi forte eam pecuniam in reipublicae magnum aliquod tempus con-

rule-

aliter:
consul

CAP.

si seruand

villa, qui

ci nullo (vt

se esse dixi

in corrupto

aque infu

edragraui

promissum

quod Th

cui cum

optauit

patri su

impetrat

Quid? A

quod in f

illo anno

erat eo q

nissum p

taetrum

et promi

que semp

quis apu

infans

re, offic

viam d

tulerit: vt vel saltare eum, cum patriae
consulturus fit, turpe non sit.

CAP. XXV. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quae non sunt iis ipsis
utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthon-
ti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum
se esse dixit, quidquid optasset: optauit, vt
in currum patris tolleretur: sublatus est;
atque insanus, qua constitit, ictu fulminis
deslagrauit. Quanto melius fuerat, in hoc
promissum patris non esse seruatum? Quid,
quod Theseus exegit promissum a Neptuno?
cui cum tres optationes Neptunus dedisset,
optauit interitum Ippolyti, filii sui, cum is
patri suspectus esset de nouerca: quo optato
impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.
Quid? Agamemnon cum deuouisset Dianae,
quod in suo regno pulcherrimum natum esset
illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil
erat eo quidem anno natum pulchrius: pro-
missum potius non faciendum, quam tam
taetrum facinus admittendum fuit. Ergo
et promissa non facienda nonnumquam: ne-
que semper deposita reddenda. Si gladium
quis apud te sana mente deposuerit, repetat
insaniens: reddere peccatum fit; non redde-
re, officium. Quid? si is, qui apud te pe-
cuniam deposuerit, bellum inferat patriae,
reddasne

reddasne depositum? Non, credo: facies enim contra rempublicam, quae debet esse carissima. Sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quae videntur esse utilitates contra iustitiam, simulatione prudentiae, satis arbitrator dictum. Sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quae videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemque de iustitia, quae semper est utilis, disputatum est. Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et praestantia cernitur; altera in conformatione et moderatione continentiae et temperantiae.

CAP. XXVI. Utile videbatur Vlyssi, ut quidem poetae tragici prodiderunt: num apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est: sed insimulant eum traegodiae, simulatione insaniae, militiam subterfugere voluisse: non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare et Ithacae vivere otiose cum parentibus,
cuna

am vros
quotidie
tranquilla
nam cont
nim, qu
dem esse
purus fuisse
perseuerant
in bello,

Cuius ip
Quod
Fuerit
Quod
Ipsius
Fide s

Illi vero
etiam cur
re melius
Graciam
Sed dimi
rem facta
lius Regu
ex insidie
cedamoni
balis, Han
nu, ut,

cum vxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis et laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam et abiiciendam: quoniam, quae honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlysses, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen haec audiat ab Aiace;

*Cuius ipse princeps iuris iurandi fuit,
 Quod omnes seitis, solus neglexit fidem.
 Furere assimulavit, ne coiret, institit.
 Quod vi Palamedis perspicax prudentia
 Istius percepset malitiosam audaciam;
 Fide sacratum ius perpetuo falleret.*

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus et fabulas, et externa; ad rem factam nostraque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Poenis captivi

nobiles quidam; rediret ipse Carthaginem; Is cum Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam, vt res declarat, falsam iudicauit: quae erat talis, manere in patria, esse domi suae cum vxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunae bellicae iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis haec neget esse vtilia? quae, censes, magnitudo animi et fortitudo negat.

CAP. XXVII. Num locupletiores quae-
ris auctoris? Harum enim est virtutum pro-
prium, nil extimescere, omnia humana de-
spicere; nihil, quod homini accidere possit,
intolerandum putare. Itaque quid fecit? In
senatum venit, mandata exposuit, sententiam
ne diceret, recusauit: quamdiu iureiurando
hostium teneretur, non esse se fenatorem.
Atque illud etiam, (o stultum hominem,
dixeris quispiam, et repugnantem vtilitati
suae!) reddi captiuos, negauit esse vtile:
illos enim adolescentes esse, et bonos duces,
se iam confectum senectuti Cuius cum
valuisset auctoritas, captiui retenti sunt:
ipse Carthaginem rediit; neque enim caritas
patriae retinuit, nec suorum. Neque vero
tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem,
et ad exquisita supplicia proficisci: sed ius-
iurandum

jurandum conseruandum putabat. Iraque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore caussa, quam si domi fenex captiuus, periurus consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reipublicae conducebat? potest autem, quod inutile reipublicae sit, id cuiquam ciui vtile esse?

CAP. XXVIII. Peruertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, cum vtilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter vlllo modo possumus, nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime perfequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire: propterea illa prima et summa habemus; vtilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, et nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid et moliri volunt, numquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid

autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam vtilitatem praeuerteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? denique illud etiam apud Aetium:

Fregisti fidem: neque dedi, neque do infideli cuiquam;

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quaedam vtilia, quae non sint: sic se dicere, videri quaedam honesta, quae non sint: vt hoc ipsum videtur honestum, conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse; sed fit non honestum: quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde vtile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Haec fere contra Regulum. Sed prima videamus.

CAP. XXIX. Non fuit Iupiter metendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet, neque nocere. Haec quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne

ius.

iusiurandum valet: sed in iureiurando, non qui metus, sed quae vis sit, debet intelligi; est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Iam eim non ad iram Deorum, quae nulla est: sed ad iustitiam, et ad fidem pertinet. Nam praeclare Ennius:

O fides alma, apta pinnis, et iusiurandum Iouis!

Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quidem testem non mediocre, sed haud scio, an grauissimum, Regulum, nolite, quaeso, vituperare. Quem enim locupletiozem quaerimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, minima de malis, id est, vt turpiter potius, quam calamitose: an est vllum maius

malum turpitudine? Quae si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa deprauatio et foeditas turpificati animi debet videri? Itaque neruosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe fit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem:

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte a poeta; quia, cum tractaretur Atrous, personae seruiendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data sit, videant, ne quaeratur latebra periurio. Est autem ius etiam bellicum, fidesque iurisiurandi saepe cum hoste seruanda. Quod enim ita iuratum est, vt mens conciperet fieri oportere, id seruandum est: quod aliter; id si non feceris, nullum est periurium: vt si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est perduellium numero definitus: sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec iusiurandum esse commune. Non enim falsum iurare, peierare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraris,

ris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Scite enim Euripides:

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus vero non debuit condiciones pactio- nesque bellicas et hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim et legitimo hoste res gerebatur; aduersus quem et totum ius fe- ciale, et multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset.

CAP. XXX. At vero T. Veturius et Spurius Postuminus, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore T. Numicius, Q. Maelius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitium repudiaretur. Atque huius deditiois ipse Postuminus, qui dedebatur, suasor et auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, vt Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasis-
eam,

eam, quam L. Furius, et Sex Attilius, ex senatus consulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficisceretur, cum praesertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Poenis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriae non utile putauit, idcirco sibi honestum et sentire illa, et pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum est: nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit, hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius.

CAP. XXXI: Sed ex tota hac laude Reguli vnum illud est admiratione dignum, quod

quod captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacrae, indicant foedera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notiones, animaduersionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de iureiurando, iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, et ruri habitare iussisset. Quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri; accurrisse Romam, et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, furrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitque, se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse

facturum. Iurauit hoc coactus terrore Pomponius; rem ad populum detulit, decuit, cur sibi caussa desistere necesse esset: Manlium missum fecit; tantum temporibus illis iusiurandum valebat: Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem, ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserrim fusi et fugati, magnus vir in primis, et qui perindulgens in patrem, idem acerbe seuerus in filium.

CAP. XXXII. Sed, vt laudandus Regulus in conseruando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Hannibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Poeni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse, a senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paullo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte; fraus enim adstringit, non dissoluit (periurium.) Fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata
pru-

prudentiam. Itaque decreuit senatus, vt ille veterator et callidus vincetus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent a Paulo et Varrone, consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri posset: vt esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scripsit idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quae videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Graece scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominia notatos. Sit iam huius loci finis. Perpicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicae, censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse vtilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia.

CAP. XXXIII. Restat quarta pars, quae decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem fere adiutor auctorque sententiae. Cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere, sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe haec utilitas, et quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiae locus dabitur? an ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus seruientis voluptati! quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter voluptates? Fac, nihil isto esse iucundius: quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum laborumque contentio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, (sicut hic

de dicit.)
non spe
continentia
prate tem
lum au
cicit illo
aqua ha
temperan
bonum i
tia lib
consecta
tamen
possunt
dentiam
tantem
Fortitudi
cum tra
perpetienc
inducunt,
men quoc
voluptatis
ne finit
omnesque
te certum
ni. Ne
nec com
amicitia,
ad volupta
feramus ig

hic dicit,) fatis fortiter de dolore: tamen non spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt, si illum audiam de continentia et temperantia, dicit illo quidem multa multis locis: sed aqua haeret, vt aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. Prudentiam introducunt, scientiam, suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendae mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractatione finiri. Iustitia vacillat, vel iacet potius, omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur, et in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt vtilitatem nullam

nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum iudico, qui se diremturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. Sed de hoc, (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae uideretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis et supra disputatum: fin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum; sed perinde erit, ut acceperis, quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse uenissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara uoce patria reuocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniam his

voluminibus
tribus
teris autem
tellexero,
tum et p
et, dum
tur, mi
quid m
riorem,
laetaber

Berri

C. Jul. Ca
lico,
Alia
Rece
tes 5
M. Tulli
Rece
oder
de O
Alio

voluminibus ad te profecta vox mea est; tribues his temporis, quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere, tum et praesens tecum propediem, vt spero, et, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, esse te quid m mihi carissimum, sed multo fore carriorem, si talibus monumentis praeceptisque laetabere.

Bereits sind gedruckt worden und zu haben, als :

C. Iul. Caesaris, Commentarii de Bello gallico, et ciuili, accedunt Libri de Bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi. ex Recensione Franc. Oudendorpii 2 Partes 57 kr. oder 15 ggr.

M. Tulli Ciceronis, de Oratore Libri III. ex Recensione Graeuii Aliorumque 27 kr. oder 7 ggr.

— de Officiis Libri tres ex Rec. Graeuii Aliorumq. 15 kr, oder 4 ggr.

— Cato

- Cato Maior seu de Senectute, Laelius de Amicitia, Paradoxa, Somnium Scipionis et Q. T. Ciceronis de Petitione consulatus Libellus ex Recens. Graevi Aliorumq. 15 kr. oder 4 ggr.
- selectarum Orationum Liber ex Recens. Graevi Aliorumque 30 kr. oder 8 ggr.
- Epistolae selectae ex Recensione Graevii Aliorumque 12 kr. oder 3 ggr.
- de Natura Deorum Libri III. ex Recensione Gronovii et Editionis Bipontinae 18 kr. oder 5 ggr.
- Q. Curtii Rufi, Historia Alexandri magni ex Recensione Freinsheimii, cum Supplementis 40 kr. oder 10 ggr.
- Eutropii, Breuiarium Historiae romanae ex Recens. H. Verheyk. 12 kr. oder 3 ggr.
- Lucii Annaei Flori, Epitome Rerum Romanorum Libri IV. accesserunt L. Ampelii Liber memorialis ex Recens. Duckeri, item Excerptiones chronologicae Aucto- Freinsheimio 20 kr. oder 6 ggr.
- Quinti Horatii Flaaci, Opera ex Recensione Gesneri. 30 kr. oder 8 ggr.
- Iustini Historiarum Libri XXXIV. ex Recensione Gronovii. 30 kr. oder 8 ggr.
- D. Iunii Iuuenalis Aquinatis, Satyrae, ex Recensione Henr. Christiani Henninii et A. Persii

Persii
faul
Pomponii
ex R
nouii
Cornelii N
torum
15 kr
Publii Ovi
Rec.
— Meta
Petr
— Epist
eius
man
— Falst
ex R
— Heroi
15 kr
A. Persii P
Caius
Phaedri, A
et nou
pendix
8 kr.
C. Pini C
sione
— Paneg
Schwa

Persii Flacci, Satyrae ex Recensione Casauboni. 20 kr. oder 5 ggr.

Pomponii Melae, de Situ Orbis Libri III. ex Recensione Isaaci Vossii atque Gronovii 9 kr. oder 3 ggr.

Cornelii Nepotis Vitae excellentium Imperatorum ex Recensione V. Cl. Harlesii. 15 kr. oder 4 ggr.

Publii Ovidii Nasonis, Tristium Librii V. ex Rec. Petri Burmanni. 15 kr. oder 4 ggr.

— Metamorphoseon Libri XV. ex Recens. Petri Burmanni 54 kr. oder 14 ggr.

— Epistolarum ex Ponto Libri quatuor, et eiusdem Ibis ex Recensione Petri Burmanni. 15 kr. oder 4 ggr.

— Fastorum Libri sex priores qui supersunt ex Rec. Pet. Burmanni. 18 kr. od. 5 ggr.

— Heroides ex Recensione Petri Burmani. 15 kr. 4 ggr.

A. Persii Flacci. Satyrae ex Recens. Isaaci Casauboni. 4 kr. oder 1 ggr.

Phaedri, Augusti Liberti, Fabularum Libri V. et nouarum Fabularum Fabularum Appendix, ex Recensione Petri Burmanni. 8 kr. oder 2 ggr.

C. Plinii Caecilii Secundi, Epistolae ex Recensione Longoli. 33 kr. oder 9 ggr.

— Panegyricus ex Recens. Christiani Gottl. Schwarzii. 12 kr. oder 3 ggr.

Caii Crispi Sallustii, quae exstant, item Epistolae de Republica ordinanda, declamatio in Ciceronem et Pseudo-Ciceronis in Sallustium ex Recens. Cortii. 24 kr. oder 6 ggr.

Caii Suetonii Tranquilli, Caesarum XII. Vitae ex Recensione Burmanni Aliorumque. 40 kr. oder 11 ggr.

C. C. Taciti, de Situ Moribus et Populis Germaniae Libellus et Iulii Agricolae Vita ad Exemplar Bipontinum. 8 kr. oder 2 ggr.

Publii Terentii, Carthaginienfis Afri, Comediae sex, ex Rec. Zeunii. 30 kr. oder 8 ggr.

Valerii Maximi, Factorum Dictorumque Memorabilium Libri Nouem ex Rec. V. C. Torreni. 45 kr. oder 12 ggr.

C. Velleii Patereuli Historiae Romanae Libri duo ex Recensione Societatis Bipontinae 15 kr. oder 4 ggr.

Publii Virgili Maronis, Opera, ex Recens. V. Cel. Heynii. 1 fl. oder 16 ggr.

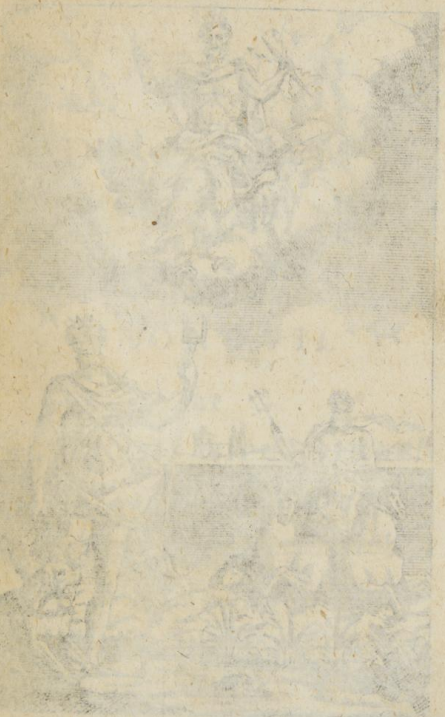
Die übrigen noch fehlenden werden nach und nach gedruckt werden und herauskommen.

exstant, in
ordinanda, de
Pleudo-Cecro
Cortii. 24 fr.

Caesarum XII
Burmanni Ala
11 ggr.
Moribus et lo
et Iulii An
continuum. 8 fr.

niensis Afr, O
nii. 30 fr. oder
Dictionar
nem ex Rec
er 12 ggr.
riae Romane
Societatis Ep

opera, ex Rec
er 16 ggr.
enden werden
it werden un

Inches 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 8

TIFFEN® Color Control Patches

© The Tiffen Company, 2007

Blue	Cyan	Green	Yellow	Red	Magenta	White	3/Color	Black
Light Blue	Light Cyan	Light Green	Light Yellow	Light Red	Light Magenta	White	Light Skin	Light Gray
Dark Blue	Dark Cyan	Dark Green	Dark Yellow	Dark Red	Dark Magenta	White	Dark Skin	Dark Gray

A	1	2	3	4	5	6	M	8	9	10	11	12	13	14	15	B	17	18	19
		R	G	B			W				K			C	Y	M			

TIFFEN® Gray Scale

© The Tiffen Company, 2007